ئادابی کۆمەڵایەتی

لە

قورئان و سوننەتدا

ئادابی کۆمەڵایەتی
لە
قورئان و سوننەتدا

ئامادەکردن

نەوا محمد سعید

التفسیر

بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن

١٤٣٠ - ٢٠٠٩

ئادابی ئیسلامی لە کۆمەڵگا

شێوازی هەڵس‌وکەوت‌و ڕەفتار لە نێو کۆمەڵگادا، پێناسەو ماهیەت‌و ناوەڕۆکی گشت ڕێبازو بەرنامەو فیکرە یەك بەدەردەخات. ئیسلامیش کە تاکە بەرنامەی داڕێژراوو بێ‌وێنەی پەروەردگارە، خاوەنی چەند ئاداب‌و ڕەفتارو خووڕەوشتێکی شارستانیەتە، کە لە هیچ بەرنامەی تر بەرجەستە ناکرێ.

ئەم ئاداب‌و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیە ئیسلامیانەش، کە لە خوارەوە دەیان هێنینە سەر سفرەی باس، پێویستە مسوڵمانان بە گشتی‌و بێ درێغی‌و کەم‌وکورتی لەنێو خۆیان‌و کۆمەڵدا پیادەی بکەن‌و، بیسەلمێنن کە تەنها ئیسلامە تاکە بەرنامەی نوێ خوازو شارستانیەت، بەرنامەیەك نیە خۆی دوورە پەرێز کات لە کۆمەڵگاو گۆشە نیگاو وشك بێتە بەرچاو.

ئەم ئاداب‌و ئاكارو ڕەوشتانەی باس دەكرێن، بەرنامەی كاری ڕۆژانەی مسولْمانە، كە دەبێ‌و پێویستە پێوەی پابەند بێت‌و ئیسلامێكی جوان پیشان بدات، كە خەڵك چاوی لێ‌بكەن.

جا مسوڵمان، هەموو قورئانی لەبەربێت، یا (صحیح البخاري ومسلم)ی لەبەربێت، بەڵام لەگەڵ خەڵكی وتە ناخۆش‌و قسە ڕەق بوو، هەست بریندارکەر بوو، ئازاری دڵی خەڵكی دەداو...هتد، ئەوا ئەم قورئان لەبەركردن‌و فەرموودە لەبەركردن هیچ سودی نیە، چونكە قورئان‌و سوننەت بۆ پیادەكردن هاتوون؛ نەك بۆ خۆهەڵكێشان‌و تەنها خوێندنەوە.

دیاریشە، كە ئیسلام بە جیهان بڵاوبۆوە، بەهۆی ئاكارو ڕەفتار جوانی بازرگانە مسوڵمانەكان بوو، ئەگینا خەڵك نەهاتن دیراسەی ئیسلام بكەن، ئنجا مسوڵمان بن.

ئیسلام وتەو كردارە، ڕەوشت‌و ڕەفتاری جوانە، ڕەچاوكەری هەستەكانە، ،ادەری مافانە، كەواتە

مسوڵمانیش دەبێ ڕەنگدانەوەی ئەم ئیسلامە بێت‌و ئادابەکانی جێبەجێ بکات، وەك لە خوارەوە باس دەکرێن:

١- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خوادا.

٢- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ.

٣- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ دایك‌و باوکی.

٤- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خزم‌و نزیکانی.

٥- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە میوانداری.

٦- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە بەکارهێنانی تەلەفۆن‌و موبایل دا.

٧- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەکاتی نان خواردندا.

٨- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی خواردنەوەدا.

٩- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سڵاوکردندا.

١٠-ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی مۆڵەت وەرگرتندا.

١١- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کۆڕو مەجلیسدا.

١٢- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی قسەکردندا.

١٣- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە گاڵتەو سوعبەتدا.

١٤- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پیرۆزباییدا.

١٥- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سەردانی نەخۆشدا.

١٦- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پرسەو تەعزیەدا.

١٧- ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان لەکاتی پژمینو باوەشکدان.

ئــەدەب و ئاكاری مســوڵمان لەگەڵ خــوادا

دیارە گەر چاكە لەگەڵ یەكێك كرا، ئــەوا ڕێــزو ئــەدەب بەرامبەر بــە چــاكەكارەكە دەنــوێنرێ، پێویستیــشە ڕێــزو ئەدەبی بەرانبەر بنوێندرێ.

لە هەموو كەسیش شایستەترو پێویستتر، ڕێزو ئەدەبی بەرانبــەر بنوێنــدرێ؛ خــوای بەخــشندەیە، كــە چــاكەو بەخششەكانی نایەتــە ژمــاردن ﴿وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨﴾ النحل ....ئەگــەر هەرچی چاكەی خودایە بژمێرن، لە ژماردن دوایی نایە﴾.

ئەدەبو ئاكاری بەرزنواندن بەرانبەر بە خوای بەخشش كار بەم شێوەیە:

١- بەندایەتی كردنیو پەرستنی:

ئەمــەش بــەوە دێتــەدی، كــە بــە تــەواوی ملكەچــی فەرمانەكانی بیتو بــە گــەورەی دابنــێی لــە هــەموو كارێكدا.

دیارە پەرستنیش تەنها لە نوێژو ڕۆژووو حەج‌و زەکات کورت هەڵنەهاتووە، بەڵکو مانا فراوانەکەی پەرستن ئەوەیە، کە مرۆڤی موسڵمان هەر کارێك ئەنجام دەدات، لە کاری ڕۆژانەی لەگەڵ ماڵ‌و منداڵی، لەگەڵ هاوڕێکانی، لە کڕین‌و فرۆشتنی‌و، لە کاری فەرمانبەریی‌و مامۆستایەتی، مەبەستی پێ ڕەزامەندی خوا بێت‌و بە پێی بەرنامەو مەنهەجی شەریعەتی خوا بێت.

جا کە پەرستن (العبادة) ئەم مانا فراوان‌و گشتگیریەی هەبێت، ئەوا خوای بەخشندە کردویەتیە مەبەستی بەدیهێنان‌و هێنانەبون، وەك دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ الذاریات ...من هەر بۆیە جندۆکەو مرۆم دروست کرد، تابمپەرستن﴾.

شەرع ناسانیش ئەم فیکرەیان بەم گوتەیە گوزارش کردووە، کە دەڵێن: (النیة الصالحة تقلب العادة عبادة.... نیەت پاکی‌و باشی، عادەت‌و خوو نەریت بۆ پەرستن وەردەچەرخێنێ، کەواتە نان خواردنمان بە

مەبەستی بەهێزبون بۆ جێبەجێکردنو پیادەکردنی فەرمانەکانی خوا، عیبادەتە، خوێندنو فێرخوازی بە مەبەستی خزمەتکردن بە مسوڵمانان، عیبادەتە، جیهادو خۆبەختکردن لە پێناوی بەرزکردنەوەی دینی خوا، عیبادەتە، لابردنی شتێك لە ڕێگا، کە ئازار بە مسوڵمانان بگەیەنێ، عیبادەتە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((**إنَّما الأعْمالُ بالنيّات، وإنَّما لكلِّ إمرئٍ ما نَوى، فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى ما هاجر الى الله ورسوله، ومن كانت هجرته الى دنيا يصبها، أو إمرأة ينكحها فهجرته الى ما هاجر إليه**... بەڕاستی ئەنجامدانی کردەوەکان بە پێی نیەتەکانە، هەرکەسو بە پێی نیەتی خۆیەتی، هەرکەسێ کۆچکردنی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی بێت، ئەوا کۆچەکەی بۆ خواو پێغەمبەرە، هەرکەسێکیش کۆچەکەی بەمەبەستی دەستکەوتنی دنیا بێت، یان بۆ ئەوەی ژنێك مارە بکات، ئەوا کۆچەکەی بۆ ئەو مەبەستەیە، کە کۆچی بۆ کردووە)). متفق عليه.

٢- تاعـــەت و گوێڕایەڵی:

گوێڕایەڵی خوا بەجێبەجێکردنی فەرمانەکانیو یاسـا بـەپیزەکانی دێتـەدی، هـەروەها بەدورکەوتنـەوە لـەو کارانەی قەدەغەو حەرامی کردون.

هەندێ لە زانایان تاعەت، بـە بـەردەوام بـون لەسـەر کاری چاکەو پیادەکردنی بەرنامەی خوا راڤـە دەکـەن. ﴿فَٱسۡتَقِمۡ كَمَآ أُمِرۡتَ .... ﴿١١٢﴾ هـود﴾. هـەروا خـوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ فـصلت ...ئەوانەش کە گوتویانە: پەروەردگارمان خودایـەو لـە گفتیان لایان نەداوەو بەردەوام بون لەسەر کاری چـاکە؛ فریشتە دێنە لایانو پێیان دەڵێن: نە بترسـن، نـە خـەم بخۆن؛ مژدەتان لـێبێ گەیشتونە ئـەو بەهەشـتەی، کـە بەڵێنتان پێدراوە﴾.

تاعـەتی خـوا بەڵگـەی ڕاسـتیی خۆشویـستنە، سەرپێچی‌و گوناهیش بەڵگەی ناڕاسـتی خۆشویـستنە. گوتراویشە: (إن المحب لمن يحب مطيـع... ئـەو کەسـەی یەکێکی خۆش بوێ بەگوێی دەکات).

خـوا بەخـشندەش بـەڵێنی بـە بەنـدە گوێڕایەڵـە خۆشەویـستەکانی داوە، کـە بەهەشـتی ڕازاوەیـان پێببەخـشێت، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾﴾ النـساء ....هەرکەسـێکی بەرفـەرمانی خوداو ئەم پێغەمبەرەبێ، دەبێتە هاوڕێی ئەوانەی خودا چـاکەی دەگـەڵ کـردون؛ لـە ڕیـزی پێغەمبـەران، خوداپەرسـتانی ڕاسـتی‌و شـەهیدان‌و پیاوچـاکان؛ ئەو هاوڕێیانێکی چاکیشن ئەمانە!﴾.

هـەروا دەفـەرموێ: ﴿ قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ...(٣١) آل عمــــران... بڵێ: ئێوە ئەگەر خوداتان خۆشدەوێ، شوێن من کـەون، هەتا خوداش خۆشی بوێن و لە گوناهانشین ببورێ﴾

٣- شەرم کردن لە خوا:

شەرم کردن لە خوا لە گرنگترین پایـەی ڕێـزو ئەدەبـە بەرانبەر بە خوای گەورە.

(الحیاء) شەرم لە زمانەوانیدا مانای پۆشتەیی، هەروا مانای خۆدەرنەخستن، یان ڕازی نەبونە بە شـتێك، کـە پێچەوانەی شـەرعی خوایـە، یـان بـە ئاشـکرا ئـەنجام نەدانی سەرپێچی و گوناهوتاوان.

هەندێ لە زانایان پێناسەی شـەرم (الحیـاء)یـان بـەوە کردووە، کە: ڕەوشت و ئاکارێکە بۆ وازهێنان لـە کـاری ناشیرین و، کەمتەرخەمی نەکردن بەرانبەر بەخاوەن ماف.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئاماژەی بەوە کردووە، کە شەرم خێرو چاکەی بەدواوەیە. عیمرانی کوڕی حەصین -خـوا لێی ڕازی بێ- گوتویەتی: پێغەمبــــــەری خوا ﷺ

فەرموویەتی: ((**الحياء لا يأتي إلاّ بخير**))متفق عليه.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمودەیەکدا ڕاڤەی شەرم (الحياء) دەکاتو دەفەرموێ: ((**إستحيوا من الله حق الحياء، قلنا إنا نستحي من الله يا رسول الله والحمدلله، قال: ليس ذلك، الإستحياء من الله حق الحياء: أن تحفظ الرأس وما وعى، والبطن وما حوى، وتذكر الموت والبلى، ومن أراد الآخرة وترك زينة الحياة الدنيا، وأثر الآخرة على الأولى، فمن فعل ذلك فقد استيحى من الله حق الحياء...**)) وەك پێویست لە خوا شەرم بکەن، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، سوپاس بۆ خوا ئێمە شەرم لەخوا دەکەین، فەرموی: ئەوها نا. شەرم کردن لە خوا وەك پێویست ئەوەیە، کە سەرتو چاوو گوێچکەو زمانت لە گوناهان بپارێزی، زگتو ئەوەی لەگەڵ زگدایە لە گوناهان بپارێزی، هەروا یادی مردنو ڕزین بکەیت، هەرکەسێ ڕۆژی دوایی بوێو جوانیو ڕازاوەیی دنیا واز لێ بێنێو بەسەر دنیا هەڵبژێرێ، جا هەرکەسێ ئاوای کرد، ئەوا وەك پێویست شەرمی لە خوا کردووە)) رواه الترمذي عن ابن مسعود.

ئەبولەیسی سەمەرقەندی (شەرم)ی بە دووجۆر داناوەو گوتویەتی: شەرم دوو جۆری هەیە:

١- شەرمێك لەنێوان خۆتو خەڵکدا.

٢- شەرمێك لەنێوان خۆتو خوادا.

شەرم کردن لەنێوانو خۆتو خەڵك ئەوەیە، چاوت بپارێزی لەو شتانەی بۆت حەڵاڵ نیە تەماشای بکەیت. بەڵام شەرمی نێوان خۆتو خوای گەورە بریتیە لە هەست کردنو پێزانین بە بەخششەکانیو، شەرم بکەیت سەرپێچی فەرمانەکانی بکەیت.

٤- شوکرانەبژێری بەخششەکانی خوا:

سوپاسگوزاریو شوکرانەبژێری، یان بەدڵ، یان بە زمان، یان بە کردەوە دەردەبڕدرێ.

شوکرانەبژێری بەدڵ بریتیە لە هەبونی هەستی خێروچاکە نواندن بۆ هەموو خەڵك، چونکە هەموو خەڵك چاو لەدەستی خوانو خۆشەویسترین کەس لای خوا، ئەو کەسەیە بۆ چاو لەدەستەکانی سودمەند بێت.

شـــوكرانەبژێری بـــەزمان بریتیـــە لـــە ســـوپاس و ستایـشكردنی خـوا، هـەروا بـەردەوام زیكروپاڕانـەوەو تەسبیحات كردن.

شـــوكرانەبژێری بـــە كـــردەوەش بـــەوە دێتـــەدی، كـــە ئەندامەكانی جەستە لە جێبـەجێكردنی فەرمانـەكانی خوا بەكاربهێنرێت و، سەرپێچی خوای پێنەكرێت.

دیـــارە شـــوكرانەبژێری نیعمـــەتی چـــاو بریتیـــە لـــە پاراستنی و دانەواندنی لەئاست ئەو شتانەی خوا حەرامی كـــردوون، وەك تەماشـــانەكردنی ئـــافرەتی نامـــەحرەم و گۆڤارە ڕوت و نیمچە ڕوتەكان و فلیمە بێئابڕووەكان.

شوكرانەبژێری زمانیش بریتیە لە غەیبـەت نـەكردن و دوزمانی نەكردن و قسە نەهێنان و نەبردن و تێك نـەدانی نێـــوان دوكـــەس و فیتنـــەیی نـــەكردن و هەســـت بریندارنەكردنی خەڵك و تەریق نەكردنەوەیان.

شوكرانەبژێری هێزو تواناش بریتیـە لـە سەرخـستنی چەوســاوان و زوڵـــم نـــەكردن و خـــەبات و تێكۆشـــان لەپێناوی خوا.

شوکرانەبژێری نیعمەتی دارایی‌و دەوڵەمەندی بریتیە لە یارمەتیدان‌و کۆمەکی هەژارو نەداران، بەبێ منەت کردن‌و بەچاو دادانەوە.

خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿...لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ ... ﴿٧﴾ إبراهيم ... گەر شوکرانەبژێرم بن بۆتان زیاد دەکەم﴾.

٥- ڕازی بون بەقەزاو قەدەری خواو ئارام گرتن لەکاتی بەڵاو ناخۆشیدا:

باشترین وتە سەبارەت بە قەزاوقەدەر فەرمودەکەی پێغەمبەرە ﷺ، کە ئاڕاستەی ئیبن عەبباس دەکات‌و دەفەرموێ: ((يا غلام إني أعلمك كلمات: إحفظ الله يحفظك، أحفظ الله تجده تجاهك، إذا سألت فاسأل الله، وإذا إستعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو إجتمعت على أن ينفعوك بشيء لن ينفعك بشيء قد كتبه الله لك، ولو إجتمعوا على أن يضروك بشيء، لن يضروك بشيء قد كتبه الله عليك، رفعت الأقلام وجفت

الصحف))... کوریژگە! چەند وشەیەکت فێردەکەم: دینی خوا بپارێزە، خوا دەتپارێزێ، خوا بپارێزە، خـوا بـەرەو ڕوت دێ، گـەر داوای شـتێکت کـرد، تـەنها لـە خـوا داوابکە، گەر داوای فریاکەوتنت کرد کە بە فریات بێ، تەنها هاواری خوا بکـە، بزانـە گـەر هـەموو خـەڵکی کۆببنەوەو بیانەوێ سودێکت پـێ ببەخـشن، کـە خـوا نەینوسیبی، ناتوانن سـودت پـێ ببەخـشن، هـەروەها هەموی کۆببنەوە بیانەوێ زیانت پێبگەیەنن، کـە خـوا نەینوسی بێ، ئەو زیانـەت پێناگـات، قەڵەمـەکان لـە نوسین هەڵگیراوو پـەڕاوەکانیش وشـك بونـەوە (واتـە: قـەزاو قـەدەری خـوا بڕاوەتـەوە). رواه الترمـذی وقـال: حدیث حسن صحیح.

کەواتـە: بابـای مـسوڵمان وەك ئـەدەب و ڕێزنوانـدن بەرانبەر خوای خۆی، ڕازییە بە هەر چ شتێك بەسـەری بێـت، کـە خـوا بڕاندوویەتیـەوەو پاداشتیـشی لەسـەر وەردەگرێتـەوە، هـەرگیز نـاڕەزایی بەرانبـەر بـە خـوا دەرنـابڕێ، کـە بۆچـی ئـەم بـەڵاو ناخۆشـیەی بەسـەر

هێناوە، بەڵکو دڵی بەم ئایەتە دەداتەوە کە دەفەرموێ:

﴿...وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ البقرة

... مژدە بدە بەو کەسانەی خۆڕاگرن، ئەو کەسانەی کە توشی چۆرتمێك دەبن، دەڵێن: ئێمەش هەر ئی خواین و هەر بۆ لای ئەو دەچینەوە، خێروبێرو بەزەیی پەروەردگاریان بۆ دەبارێ و شارەزا لە ڕێ ئەوانن.﴾

ئـەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لەگـەڵ پێغـەمبەری خـوا ﷺ

دیاره مسوڵمانی پابەند بەدینی خواو ژیرو لـەخواترس، هەست بەو پایەو ڕێزەی پێغەمبـەر دەکـات، کـە لەلایـەن خوای گەورەوە لێی نراوە.

هەست دەکات پێغەمبەرێکە هەر لە سەرەتای ژیانی تا کۆتا ژیانی، خاوەنی ڕەوشـت بـەرزیو قوربانیـدان بـووە، هەردەم بەخەمی ئوممەتەکەیەوە بووە، کە خوای بەخشندە لە ئوممەتەکەی خۆش ببێو چاوپۆشی لە گوناهەکانیان بکات.

جا پێغەمبەرێك خوای خاوەن شکۆ دەربارەی بفەرموێ: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝٤﴾ القلم ... بەڕاستی تۆ ئاکارو ڕەوشـتت زۆر بـەرزە﴾. ئەمـە گـەورەترین بڕوانامـەو مەدالیایە بۆ پێغەمبەر ﷺ، پێویستە ڕێـزی لـێبگیرێو ئەدەبی لە بەرانبەردا بنوێنرێ.

ڕێزگرتن‌و ئەدەب نواندنیش فەرمانێکی خوایە، کە دەبێ گشت بڕوادارێك پیادەی بکات‌و پێغەمبەری لەلا خۆشەویست بێت، ئەوپەڕی خۆشەویستی، دەنگی بەسەردا بەرزنەکرێتەوە وەك خـوا(جلّ جلاله) دەفەرمویٚ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ٢﴾ الحجرات...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەر دەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرزمەکەن وەك لەگەڵ یەکترا قسە دەکەن، کە کارتان لـێ پوچەڵ ببێ‌و خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئەدەب‌و ڕێزنواندن بەرانبەر بە پێغەمبەری خـوا ﷺ بەم شێوەیە دەبێت:

١- گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەرو شوێنکەوتنی لـە گـشت کاروبارەکـانی دنیـاو ئاخیـرەت، خـوای گـەورە دەفەرموێ:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوٓاْ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٣﴾ محمد﴾.

گوێڕایەڵی کردنو بەرفەرمانی پێغەمبەر، مسۆگەری بەهەشتەو سەرپێچی کردنیشی، مسۆگەری دۆزەخە، وەك لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**كلّ أمتي يدخلون الجنّة إلاّ من أبى، قيل أو من يأبى يا رسول الله؟ قال: من أطاعني دخل الجنّة، ومن عصاني فقد أبى....** هەموو ئومەتی من دەچنە بەهەشت، مەگەر ئەو کەسەی خۆی نەیەوێ بچێتە بەهەشت. گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا: کێ هەیە نەیەوێ بچێتە بەهەشت؟ فەرمووی: هەرکەسێ گوێڕایەڵیو بەقسەی من بکات، دەچێتە بەهەشت، هەرکەسێکیش سەرپێچی من بکاتو بەقسەم نەکات، ئەوا نایەوێ بچێتە بەهەشت)) رواه البخاري.

سەبارەت بە شوێنکەوتنی پێغەمبەر لە هەموو کاروبارێك، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِن كُنتُمْ

تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ .... ﴿٣١﴾ آل عمران... بلێ: گەر بەڕاستی خواتان خۆشدەوێو شوێنی مـن بکـەون، خـوا خۆشـتانی دەوێو لـە گوناهیشتان خۆشدەبێ﴾.

٢- هیچ کەس هێندەی پێغەمبەری ئازیز،خۆش نەویستریێ، تەنانەت دایكو باوکیش. واتا خۆشەویستی پێغەمبەری نازدار پێش خۆشەویستی دایكوباوكو هەموو کەسێکە، وەك خۆی ﷺ دەفەرموێ: ((**والذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتّى أكون أحبَّ إليه من ولده و والده والناس أجمعين**...سوێند بەو کەسەی گیانمی بەدەستە، ئیمـانی هیچ کامێکتان تەواو نابێ، هـەتا مـنی لـە منـداڵیو باوكیو هەموو خەڵك خۆشتر نەوێت)) متفق عليه.

کەواتە، ئەو کەسەی پێغەمبەری ﷺ وەك پێویـست خۆشنەوێ، ئەوا ئیمانی تەواو نیەو دەبـێ چاوبەخۆیدا بخشێنێتەوە.

٣- هیچ کەس بە سەردارو پێشەواو ڕابەرو سەرکردەی ڕاستەقینە دانەنرێ، جگە لە پێغەمبەر، چونکە خوا ئەوی هەڵبژاردووەو ئەم نازناوانە هەر لەخۆی دێ. خوا دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ الأحزاب:...بێگومان پێغەمبەری خودا سەرمەشقی چاکە بۆ ئێوەو بۆ هەرکەسێ کە بە خوداو ڕۆژی سەلاّ هیوادارەو هەر خەریکی یادی خوایە﴾.

٤- ڕازی بونو ملکەچی هەر حوکمێکو بڕیارێک، کە پێغەمبەری خوا بڕاندویەتیەوە، وەك خوا دەفەرموێ:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾ النساء... نەخێر (وانیە کە خۆیان بە باوەڕدار پیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت، بڕوادار نین، تا تۆ نەکەنە دادوەر لە هەر

ئاژاوەو دوبەرەکیەکی نێوانیاندا، لەپاشان هەست نەکەن لە دەرویاندا بەهیچ بێزارییەك لەو بڕیارەی تۆ داوتە ملکەچ نەکەن بە ملکەچیەکی تەواو.

ئەم حوکمو یاسایە، تا ڕۆژی دوایی، بەردەوامە. بۆیە هەر کێشەو گرفتێك بێتە پێشەوە، دەبێ بۆ قورئانو فەرمودەکانی پێغەمبەر بگەڕێنرێتەوە، نەك بۆ یاسای دەستکردی مرۆڤی عەقڵ سنوردار. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿...فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴿٥٩﴾ النساء... گەر لە شتێك ناکۆك بونو کێشە هاتە پێشەوە، ئەوا بۆ حوکمی خواو پێغەمبەری بگەڕێننەوە﴾.

٥- خۆشویستنو دۆستایەتی کردنی ئەو کەسانەی پێغەمبەری خوا خۆشی دەوێن، هەروا خۆش نەویستنو دۆستایەتی نەکردنی ئەوانەی پێغەمبەر خۆشی ناوێنو ناحەزە پێیان. هەروا دڵخۆش بون بەو شتانەی پێغەمبەر پێی دڵخۆش بووە، حەز نەکردن بەو شتانەی

حەزی پێنەکردوە. بۆیە ﷺ فەرمویەتی: ((...فإذا نَهَيتُكُمْ عَنْ شيءٍ فاجتنبوه وإذا أمَرْتُكُمْ بامرٍ فأتوا منه ما استطعتم...گەر لە شتێك قەدەغەم کردن، لێی دورکەونەوە، گەر فەرمانم بە کارێکیش کرد بیکەن، ئەوا بەپێی تواناتان جێبەجێی بکەن)) متفق علیه.

٦- هەرکاتێ ناوی پێغەمبەر هات، دەبێ بگوترێ: (صلّى الله علیه وسلم)، چونکە خوای بەرزو مەزن فەرمانی کردووە سەڵاواتی بۆ بنێردرێ وەك دەفەرموێ:

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ٥٦ ﴾ الأحزاب ...خواو مەلائیکەتەکانی سەڵاوات ئەدەن لەسەر پێغەمبەر، ئەی کەسانێ بڕواتان هێناوە سەڵاوات لەسەری بدەنو سەلامی لێبکەن بە سەلام لێکردنێکی گرنگ﴾.

دیارە سەڵاواتی خوا لەسەر پێغەمبەر وەسفو سەناو باس کردنیەتی بە چاکە لەناو کۆمەڵی هەرە بەرزی

مەلائیکەدا، سەڵاواتی مەلائیکە، تزاکردنیانە بۆی لەلای خوا.

٧- زیندوکردنەوەی سوننەتەکانی پێغەمبەر، وەك: ڕیش و سیواك و هاوشێوەکانی و گەیاندنی بانگەوازەکەی بە خەڵك، هەروا خۆ دروخستنەوە لەو شتانەی ئەو لە دیندا نەیکردووە، خوا دەفەرموێ: ﴿...وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟ ...﴿٧﴾ الحشر ...ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی لە حوکم و یاساو ئاکاری جوان وەریگرن و جێبەجێی بکەن، ئەو شتانەش کە لێتان قەدەغە دەکات مەیکەن و وازی لێ بهێنن﴾.

خۆیشی ﷺ دەفەرموێ: ((علیکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديّين، عَضّوا عليها بالنواجذ، وإيّاكم ومحدثات الأمور فإن كلّ بدعة ضلالة...دەست بە ڕێبازو سوننەتەوە بگرن، هەروا دەست بە ڕێو شوێنی خەلیفە سەرڕاستەکانم بگرن، بە ددانەکان بیگرن، نەکەن لە کاروباری دیندا، شت دابهێنن، چونکە هەموو شت داهێنانێك لە دین گومڕایی و

سەرلێشواویە)) رواه أبو داود والترمذي وقال حديث حسن صحيح.

خاتوو عائیشە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا فەرمویەتی: ((من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو ردٌّ... هەرکەسێ لەم کارەی دینمان، شتێك دابهێنێ کە لە دینەکەدا نەبێت، ئەوا ئەو شتە داهێنراوە قبوڵ نیەو ڕەد دەکرێتەوە)) متفق علیە.

٨- لەکاتی سەردانیکردنی لە قەبرەکەی‌و مزگەوتەکەی، نابێ دەنگ بەرز بکرێتەوەو ژاوەژاوو دەنگ بکرێت، بەڵکو دەبێ بە ئەدەب‌و ڕێزەوەو بە دەنگێکی نزم سەلامی لێ‌بکرێ. خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ... ﴿٢﴾﴾ الحجرات... ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەردەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرز مەکەن، وەك لەگەڵ یەکتردا داخێون؛ کە کارتان لێ پوچەڵ ببێ‌و خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئـەدەبو ئاكـــاری مســوڵمان لەگـــەڵ دایـكو بـــاوك

شاراوە نیە دایكو باوك بـۆ پێگەیانـدنی ڕۆڵـەكانیانو ـــەوخونی كـردن لـەپێناو بەرژەوەندیـەكانیان چـەندەها زەحمەتو ناخۆشیو موعانات دێتە ڕێگایان، هەروەها بـە تەنگ سۆزو خۆشەویستی ڕۆڵەكانیانـەوە دێـن، بەتایبـەت دایكـی بەسـۆز، كـە زەحمـەتو ئـازاری زۆر دەبینـێ بـۆ پەروەردەكردنی منداڵەكانی، لەبەرانبـەر ئـەم موعاناتـەش تەنها خوای گەورە پاداشتی شایستەی خۆی دەداتەوە.

جا لە بەرانبەر چاكەكانی دایكو باوك پێویستە ڕۆڵەكان وەفـادارو بـە ئەمـەك بـنو، چـاكەكار بـن لەگەڵیانـداو مافەكانیان نەفەوتێنن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَـٰنًا ..پەروەردگارت فەرمانی دا، جگە لەو كەسی دی مەپەرستن، سەبارەت بـە دایكو بابیش چاكە بكەن.(٢٣)الإسراء﴾

﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ... ئێمـــه مرۆڤمـــان ڕاسپارد، لەگەڵ داك‌و بابی خۆی چاكە بكا ﴿٨﴾ العنكبوت﴾

چاكەكاری لەگەڵ دایك‌و باوك بـەگوێرەی ئـەم ئـاداب‌و ئاكارانەی خوارەوە دێتە دی:

١- گوێڕایەڵی كردنیان لە چاكەدا: گوێڕایەڵی دایك‌و باوك لە خۆشەویستییەوە سەرچاوە دەگرێت، هیچ شتێك لای دایك‌و باوك ئەوەندە زەحمەت نیە، هێندەی سەرپێچی‌و گوێڕایەڵی نەكردنی ڕۆڵەكانیان، دیارە ئەمەش دەبێتـە ئـازاردانی دڵیـان‌و، ڕۆڵـەكانیان دەبنـە (عـاق) واتـە: ئازاردەری دڵی دایك‌و باوك، كە لە گوناهە گەورەكانە.

عن عبدالله عمرو بن العاص قال: قال رسول الله ﷺ: ((**الكبائر: الإشراك بالله، و عقوق الوالدين، وقتل النفس، واليمين الغموس** ... گوناهە گـەورەكان بـریتین لە: هاوبەش دانان بۆ خوا، ئازاردان‌و سەرپێچی دایـك‌و باوك، كوشتنی كەسێك بەناحەق، سوێندی بەدرۆ)) رواه البخاري.

لـەم فەرموودەیـەدا دوای هـاوەڵ بڕیـاردان بـۆ خـوا ئازاردانو سەرپێچی دایكو باوك بە گوناهە گـەورەکان دانراوە، بەڵام گوێڕایەڵیکردنی دایكو بـاوك دەبـێ لـە چاکەکاریدا بێت، نەك لە گونـاهو تـاوان، چـونکە ((لا طاعة بشر في معصية الله، إنّما الطاعة في المعروف ... لە سەرپێچیکردنی فەرمانـەکانی خـوا، نابـێ بـەگوێی هیچ کەسێ بکرێ، بەڵکو بەگوێکردن لە چـاکەکردنە)) رواه أحمد والبخاري ومسلم.

جا کاتێك دایكو بـاوك داوا لـە ڕۆڵـەکانیان دەکـەن هاوەڵ بۆ خوا بڕیار بـدەن، یـان تاوانێـك بکـەن، نابـێ گوێڕایەڵییان بکەن، بەڵام دەبێ چاکەیان لەگەڵدا بکەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ...ئەگەریش هانیاندای شتێ بکـەی بەشەریکم کە خۆت هیچی لـێنازانی، فەرمانیان بەجێ مەهێنە، لە دنیادا بەخۆشی لەگەڵیانا بژی(١٥) لقمان﴾

ئەو چاکەکردنەی کە خوای گەورە لەم ئایەتە باسی دەکات دەبێ بەردەوام بێت‌و نابێ توندوتیژیان لەگەڵدا بکرێ بە بەهانەی ئەوەی موشریکن، بەڵکو دەبێ رۆڵەکان جەخت لەسەر مسوڵمانبونیان بکەن، ئەمەش بە کردەوەی جوان‌و زمان شیرینی‌و نەرم‌ونیانی لە (صحیحین)دا هاتووە، لە عبداللّەی کوڕی مەسعودەوە کە گوتویەتی: سألت النبّي ﷺ أيُّ العمل أحبُّ الى الله تعالى، قال: **((الصلاة على وقتها، قلت ثُم أيّ؟ قال برّ الوالدين، قلت: ثُم أيّ؟ قال: الجهاد في سبيل الله...** پرسیارم لە پێغەمبەر کرد، خوا چ کردەوەیەکی پێ‌خۆشە، ئەویش فەرمووی: نوێژکردن لەکاتی خۆی، گوتم: پاشان چی دی؟ فەرمووی: چاکە نواندن لەگەڵ دایک‌وباوك، گوتم: پاشان چی دی؟ گوتی: خەبات‌و تێکۆشان لەپێناوی خوا)).

نابێ گوێڕایەڵییان بکرێ لە بەشودانی بەزۆرو ژن هێنانی بەزۆر، کە کچ‌و کوڕ پێی ڕازی نین، یان نابێ بەقسەی ئەوان، پیاو خێزانەکەی تەڵاق بدات، ئەوەتا

سەبارەت بەم مەسەلەیە پرسیار لە عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) کرا، گەر باوکێک بە کوڕەکەی گوت هاوسەرەکەی تەڵاق بدات، ئیمام عومەر فەرمووی تەڵاقی نەدات، چونکە گوێڕایەڵی لە چاکەکاریدا دەبێت.

٢- نابێ بەرانبەر دایكو باوك نارەزایی و وەڕس بوون دەرببڕێ، کە داوای شتێك لە ڕۆڵەکانیان دەکەن خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿...فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا...هەرگیز ئۆفیشیان پێ مەڵێ و تێیان مەخوڕەو بە زمانی خۆش بیان دوێنە ﴿٢٣﴾ الإسراء﴾

کەواتە لەکاتی داواکردنی هەر شتێکیان دەبێ بە زمانێکی شیرین و قسەی جوان وەڵامی داواکاریەکانیان بدرێتەوە، ئەمەش فەرمانی خوای گەورەیە، هەروەها لەکاتی داواکاریان وشەی (ئۆف) کە نیشانەی نارەزایی یە، لە بەرانبەریان نەکرێ ، نابێ ڕۆڵەکان دەنگیان بەسەر دایكو باوکیان بەرز بکەنەوەو نابێ بە سوك

سەیر بکرێن و بیروبۆچوونیان بەکەم بگیرێ، بەتایبەتی گەر دایك و باوك نەخوێندەوار بوون.

لە کاتی ڕوونکردنەوەی شتێکدا، یان ڕوونکردنەوەی دین، دەبێ بە شێوازێکی جوان و بە سۆزو میهرەبانی بۆیان ڕوون بکرێتەوە.

هەروەها دەبێ باڵی ملکەچی و سۆزیان بۆ ڕابخەین و دوعای خێریان بۆ بکەین، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ...بەبێ فیزی بیانخە ژێر باڵی بەزەیی و بڵێ: ئەی پەروەردگارم! وەکو ئەمان منیان بە شلکی پێگەیاند، تۆش وەبەر بەزەیی خۆتیانخە(٢٤) الإسراء﴾

دوعاکردن بۆیان لەدوای مردنیان سودیان پێدەگات و پلەیان لە بەهەشت بەرز دەکات وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((إن الله – عزّ وجلّ- ليَرفَع الدرجة للعبد الصالح في الجنّة فيقول: يارَبّ! أنّى لي هذه؟ فيقول؟باستغفار ولدك لك.. خوای گەورە لە بەهەشت

پلەی بەندەی چاك بەرز دەكاتەوە، ئەویش دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! ئەم پلەیەم لەكوێ بوو؟ ئەویش دەفەرموێ: بەهۆی داوای لێخۆشبونی کوڕەکەتە بۆتۆ)) رواه أحمد والطبراني في الأوسط ورجالهما رجال الصحيح عن أبي هريرة.

هەركەسێكیش لەكاتی زیندوویی دایكو باوكیدا نەیتوانی بێ چاكەیان لەگەڵدا بكات با لەدوای مردنیان چاكەیان لەگەڵدا بكات، ئەویش بە پاڕانەوە لە خوای گەورە كە لە گوناهیان خۆش بێت.

٣- لە ئادابی چاكەكردن لەگەڵ دایكو باوك ئەوەیە پەیمانو وەسیەتنامەو ڕاسپاردەیان جێبەجێ بكرێ، گەر تاوانو گوناهـ نەبوو، هەروەها ڕێزی هاوڕێكانیان لەدوای مردنیان بگیرێو سەردانیان بكرێ.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ((إن أبرَّ البرّ صلة الولد أهل ودّ أبيه... باشترین چاكە ئەوەیە، كوڕ هاموشۆی برادەرو دۆستانی بكاتو ڕێزیان بگری)) رواه مسلم عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما .

لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە عن مالك بن ربیعة الساعدي قال: ((بینما نحنُ جلوسٌ عند رسول الله ﷺ إذ جاء رجلٌ من بني سلمة فقال: یا رسول الله! هل بقي من برّ أبويّ شيء بعد موتهما؟ فقال: ((نعم الصلاة علیهما، والإستغفار لهما، وإنفاذ وعدهما من بعدهما، وصلة الرحم التي لا توصل إلاّ بهما، وإكرام صدیقهما)) رواه أبو داود والحاكم في المستدرك (١٥٥/٤) وقال: صحیح علی شرط الشیخین، ولم یخرجاه، وقال الذهبي: صحیح.

٤- دەبێ ڕۆڵەکان لەبەردەم دایكو باوکدا بەشێوەیەکی جوانو لایەقو ڕێك دابنیشنو، خۆیان دوورخەنەوە لە بێ‌مویالاتی وەك قاچ درێژکردنو قاچ لەسەر قاچ دانانو دەست هەڵبڕین بەرامبەریان، نابێ لەبەردەم ئەواندا ڕۆڵەکان پاڵ بکەون، یان خۆیان ڕووت بکەنەوە، یان بە قاقا پێ‌بکەنن، وە نابی لەکاتی ڕۆیشتن دا پێش باوك بکەونو نابێ لە پێش ئەو دابنیشنو نابێ بەناوی خۆیان بانگ بکرێن، وەك لە فەرموودەی

پێغەمبەردا ﷺ هاتووە: ((عن أبـي هريـرة أن النبّـي ﷺ رأى رجلاً معه غلام، فقال للغلام: من هـذا؟ قـال أبي، قال: فلا تمش أمامه، ولا تستسب لـه، ولا تجلـس قبله، ولا ادعه باسمه)) رواه ابن الـسني وعبـدالرزاق في مـصنفه (١٣٨/١١) وقـال حبيـب الـرحمن الأعظمـي معلقاً: (والحيث أخرجه البخاري في الأدب المفرد).

٥- پێویستە لە کاروبارییاندا یارمەتیان بدرێو شـتیان بـۆ هـەڵبگیرێ، چـونکە زۆر ناشـیرینەو بێڕێزییـە، گـەر لەگەڵ باوك بەڕێگادا بڕۆیو باوك شت هەڵبگرێو کوڕ بەدەست بەتاڵی بـڕواتو هـیچ هەڵنـەگرێ. هـەروەها کچیش بەهەمان شـێوە لـە ڕێـكو پێككردنـی مـاڵدا دەبێ یارمەتی دایکی بدات.

٦- دەبێ سومعەی دایكو باوك بپـارێزرێ ئەمـەش بـەوە دێتـە دی کـە ڕۆڵـەکان زبـان بـە خـەڵك نەگەیـەننو خراپەکار نەبن لەگەڵیاندا، تاوەکو خەڵکیش بەرپەرچی خراپەکاریـــەکانیان نەدەنـــەوە بـــە جنێـــودانو دڵ بریندارکردن.

نابێ جنێو بە دایكو باوك بدرێ، كە لە گوناهە گەورەكانە، جنێودان بە دایكو باوك بەوە دەبێ كە تۆ جنێو بە دایكو باوكی دژەكەت بدەیو ئەویش جنێو بە دایكو باوكی تۆ بداتەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((من الكبائر شتم الرجل والديه)) قالوا: يا رسول الله! وهل يشتم الرجل والديه؟ قال: ((نعم يَسُبُّ أبا الرجل فيَسُبُّ أباه، ويَسُبُّ أمه... لە گوناهە گەورەكان ئەوەیە، مرۆڤ جنێو بە دایكو باوكی بدات، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! كەس هەیە جنێو بە دایكو باوكی بدات؟ فەرمووی: بەڵێ، ئەو كەسە جنێو بە باوكی بەرامبەرەكەی دەدات، ئەویش جنێو بە باوكی ئەو دەدات، هەروا جنێو بە دایكی دەدات، ئەویش جنێو بە دایكی دەدات، ئەویش جنێو بە دایكی ئەو دەدات)) متفق عليه.

تێبینی: لەگەڵ باسكردنی ئەدەب لەگەڵ دایكو باوكان، هەندێ لە پاداشتی چاكەكاری لەگەڵ دایكو باوكو هەندێ لە سزاكانی خراپەكارانیان دەكەین:

یەکـــەم: پاداشـــتەکان:

١- بە پلەی یەکەم دەبێ چاکە لەگەڵ دایك بکرێ، چـونکە بەهەشت لەژێر پێیەوە دەسـت دەکـەوێ، **روی الإمـام أحمد عن المقدام بن معد یکرب، عن النبي ﷺ قـال: إن الله یُوصـــیکم بأمهـــاتِکم ... إن الله یُوصـــیکم بأمهاتِکُم ... إن الله یُوصـیکم بأمهـاتِکُم ... إن الله یُوصـــیکم بآبـــائِکُم ... إن الله یُوصـــیکم بـــالأقرب فالأقرب)** رواه ابن ماجه من حدیث عبدالله بن عیاش. عن جاهمة مرفوعاً: (ألزمها، فأن الجنّة تحت أقـدامها) رواه الإمام احمـد والنسائي (صحیح) صحیح الجـامع (١٩٢٤) ورواه البخاري في الأدب والطبراني.

٢- دایكو باوك سەرچاوەی بەهەشتو دۆزخنو ڕەزامەندی خوای گەورە بـە ڕەزامەنـدی ئەوانـەوە بەسـتراوەتەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە: روی ابـن ماجـه عـن أبـي أمامة أن رجلاً قال: یـا رسـول الله! مـا حـق الوالـدین علـی ولـدهما؟ قـال: ((همـا جنّتـك ونـارك)). وروی الترمذي عن ابن عمرو بـن عـاص: أن رسـول الله قـال:

((رضا الرّب في رضا الوالـد، وسـخط الـرّب في سـخط الوالـد)) ورواه ابـن حبـان ، انظـر السلسلة الأحاديـث الـصحيحة رقـم (٥١٦) ورواه الحـاكم في مـستدركه (٤/١٥٢) وقال: صحيح على شرط مسلم.

٣- لە دنیادا بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنو وەچەو ڕزقــەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((مـن سـدّه أن يُمدَّ له في عمره، ويزداد في رزقه، فَليبرّ والديه، وليصل رحمه))**. رواه أحمد عن أنس، وە دەفەرموێ: **((مـن بَـرَّ والديـه طـوبى لـه، زاد الله في عمـره))** رواه أبـويعلى والطبرانـي والحـاكم (وقـال: صـحيح، وأقـره الذهبـي والأصبهاني عن معاذ بن أنس.

٤- چاکەکردن لەگـەڵ دایـك، دەبێتـە مایـەی سـڕینەوەی گوناهو تاوان، (روى الترمذي عـن ابـن عمـر أن رجـلاً أتى النبّي فقال: يا رسول الله! إني أصبت ذنباً عظيماً، فهل لي من توبة؟ **((فقال: (هل لك من أم)؟ قـال: لا، قال: (هل لك من خالة؟) قال: نعم، قال: فبرّها...** ئیبن عومەر گوتویەتی: پیاوێك هاتە لای پێغەمبـەرﷺ و گـوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! گونـاهێکی گـەورەم

کردوه، ئایا بۆم هەیە تەوبە بکەم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دایکت ماوە؟ گوتی: نەخێر، فەرمووی: خوشکی دایکت ماوە؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: کەواتە چاکە لەگەڵ ئەودا بکە)). رواه الحاكم بألفاظ متقاربة وقال: صحيح الإسناد.

دووەم: سزاکان:

١- ئازاردانی دڵی دایكو باوك لە گوناهە گەورەکانەو دەبێتە مایەی خەشمی خواو تەماشانەکردن بە چاوی ڕەحمەت لە ڕۆژی قیامەتدا، هەروا هۆیەکە بۆ نەچوونە بەهەشت لە (صحيح)ی بوخاریو موسلیم دا هاتووە عن أبي بكر قال: قال رسول الله ﷺ ((ألا أنبئكم **بأكبر الكبائر؟)) قلنا: بلى يا رسول الله! قال: ((الإشراك بالله وعقوق الوالدين))** وكان متكئاً فجلس **فقال: ((ألا وقول الزور))** فما زال يكررها حتى قلنا ليته سكت. هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((ثلاثةٌ لا ينظر إليهم يوم القيامة: العاقة لوالديه، والمرأة المترجلة، الديوث، وثلاثة لا يدخلون**

الجنّة: العاق لوالديه والمدمن الخمر، والمنّان بما أعطى)) رواه النسائي عن عبدالله بن عمر.

٢- ئازاردەری دایكو باوك لە دنیادا تۆڵەو سزای لێدەسەنرێتەوەو بۆ ڕۆژی قیامەت دواناخرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((كل الذنوب يؤخر الله ماشاء منها الى يوم القيامة إلاّ عقوق الوالدين، فإن الله يعجله لصاحبه في الحياة الدنيا قبل الممات...** خوا سزای هەموو گوناهێ، ئەوەی حەز بكات، بۆ ڕۆژی دوایی دوادەخات، تەنها ئازاردانی دایكو باوك نەبێت، خوا لەدنیا بەر لەمردنی بابای ئازاردەری دایكو باوك، سزای دەدات.)) رواه الحاكم والأصبهاني عن ابي بكرة.

کەواتە مسوڵمانی بەڕێز

زۆر ئاگاداربە، زۆر بترسێ، زۆر هۆشداربە نەکەی دڵی دایكو باوكت برەنجێنیو ئازاریان بدەیت، ئەگینا وەبەر هەڕەشەکان دەکەویو ڕەنجەڕۆ دەبیت، نوێژو ڕۆژەکانت دادت نادەنو چاکەکانت بەتاڵ دەبنەوە، لە دنیاش لەگەڵ دایكو باوکت چۆن ڕەفتار بکەیت، تۆش ئاوات لەگەڵ دەکرێتەوە.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لەگـــەڵ خـــزم و نزیکـانی

کاتێك ئیسلام هـات بایـەخێکی زۆری بـە خزمایـەتی و پتـەوکردنی پەیوەندیـەکانی نێـوان کەسـرکاردا، هـانی مسوڵمانانیدا کە ئەم پەیوەندیە پـەرە پێبـدەن و تۆکمـەی بکەن. خوای گەورەش فەرمان بە مسوڵمانان دەکـات، کـە خۆیان بپارێزن لە خۆدوورخستن و پـچڕاندنی پەیوەندیـەکان نێوان خزم و کەسوکار ئـەوەتا دەفـەرموێ: ﴿...وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ۝١﴾ النساء ... ئیبن کثیر لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەفـەرموێ: بـەواتای خۆتـان بپـارێزن لـە پـچڕاندنی خزمایـەتی و سـەردانی نەکردنیان، بـەڵکو دەبـێ چـاکەیان لەگـەڵدا بکـەن و ئـەم (صـلة)یە بەجێبهێنن﴾.

(قرطبـي) گوتويەتی: ميللەت هاودەنگن لەسەر ئـەوەی کە پەيوەندی خزمايەتی (صلة الـرحم) واجبـەو پـچڕاندنی حەرامە. ئەوەتا ئەسماء لە پێغەمبەری خوا پرسيار دەکات، کـە ئايـا سـەردانی دايکـی بکـاتو ئـەم (صـلة)يـە بەجێبهێنێ؟ پێغەمبـەريش ﷺ فـەرمووی: ((نعـم صِـلي أمك) رواه البخاري ومسلم وأبوداود وأحمد. جا پێغەمبـەر فەرمانی پێکرد کـە سـەردانی بکـات هەرچـەندە دايکـی ئافرەتێکی بێباوەڕ (کافر)ە.

دیارە وشەی (الأرحام) کە لە قورئانـدا هـاتووە ناوێکـە بەکاردێت بۆ گشت خزمو کەسوکارو بەبێ جيـاوازی نێـوان مەحرەمو نامەحرەم. (تفسير القرطبـي).

جۆرەکانی خزمو کەسوکار (صلة الرحم)

خزم دوو بەشی هەيە: گشتی و تايبەتی.

خزم بەگشتی: ئەوەيـە کـە لـە لايـەن دينـەوە يـەکتری دەگرنەوە لە مافەکاندا، کە پێويستە بەجێبهێنرێ ئـەويش بە خۆشەويستیو پشـتگيريکردينان ئامۆژگاری کردنيـانو

زیان پێنەگەیاندنیان‌و دادگەری کـردن لـە نێوانیانـداو بـە تیمـارکردنی نەخۆشـیەکانیان‌و مافـەکانی مـردو، وەکـو شوشتنیان‌و نوێژ لەسەر کردنیان دێتەدی.

بەڵام خزم بەتایبەتی: بریتییە لـە خزمایـەتی لەلایـەنی دایك‌و باوکیەوە، کە پێویستە مافـە تایبەتییـەکانیان بـە زیادەوەش جێبەجێ بکـرێ، وەکـو نەفەقـەدان‌و سـەردانی کردنیان بە مەبەستی لـە ئـەحواڵ پرسـینیان‌و فـەرامۆش نەکردنیان لە هیچ مافێکـدا، وەك لـە مافـە گـشتییەکان جەختی لەسەر کراوە.

دیارە چاکەکردن‌و سەردانی کردنی خزم بە پلـەی یەکـەم دایك‌و باوك دەگرێتەوە، ئنجا خوشك‌و برا، ئنجا بـە پێـی نزیکتر لە یەکتری، وەك لە فەموودەی پێغەمبەردا هاتووە:

((عن أبـي هريـرة أن رجـلاً سـأل النبّـي يـا رسـول الله أيُّ الناس أحـق منّـي بحـسن الـصحبة: فقـال رسـول الله ﷺ: أمّك، قال الرجل: ثُم من؟ قال: ثُم أمّـك، قـال: ثُـم مـن؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أبـوك)) رواه البخـاري ومسلم وابن ماجه وأحمد وإبن حبان.

فقال رسول الله: ((**أمك وأباك، وأختك وأخاك، ثم الأقرب فالأقرب، ثم مولاك الذي يلي، ذاك حق واجب و رحم موصولة**)) أخرجه البيهقي في السنن الكبرى ٤/١٧٩، وأبوداود في سننه (٥١٤٠).

لە چاكەكردن لەگەڵ خزمو كەسوكار ئەوەیە، گەر كەسێك ماڵوسامانی هەبوو، ویستی صەدەقەو خێر بكات پێویستە لە خزمەكانیەوە دەست پێبكات، ئەوەتا كاتێك ئەبوطەلحەی ئەنصاری دەیەوێ زەوییەكەی لەپێناوی خوای گەورە ببەخشێ، ئەویش دەیخاتە بەردەستی پێغەمبەر كە ئەو ببەخشێتەوە، بەلاّم پێغەمبەر پێی دەفەرموێ: ((**وإني أرى أن تعطها في الأقربين**))، واتە: وادەبینم كە لەنێو خزمەكانتدا ببەخشیەوە. ئەبوطەلحەش گوتی: وادەكەم ئەی پێغەمبەری خوا، جا ئەبوطەلحە بەسەر خزمەكانیو كوڕە مامەكانی دابەش كرد، بوخاری ومسلم وأبوداودو دارمیو مالكو احمد گێڕاویەتیانەوە.

لە فەرموودەیەكی تردا هاتوە، كە صەدەقە كردن بە خزم دوو جۆرە: صەدەقەیەو گەیاندنی صیلەی رەحمە، عن

سلمان بن عامر عن النبّي قـال: ((**الـصدقة علـى المـسكين صدقة، والصدقة على ذي الـرحم إثنتـان: صـدقة وصـلة**)) اخرجـه أحمـد والترمـذي والنـسائي وابـن ماجـة والـدارمي والحاكم وصححه ووافقه الذهبـي.

تەنانەت گەر خـزمو کـەس‌وکار هاموشـۆیان نـەدەکردو چـاکەیان نــەبوو، خۆیــان دوور دەخــستەوە، پێویــستە مسوڵمانی مولتەزیم صیلەی رەحمی خۆی بـەجێ بهێنــێ‌و پاداشتی خوایی‌و پشتگیری خـوای گـەورەو پلەبـەرزی لـە قیامەت لەدەست نەدات. عن عمرو بـن شـعیب عـن أبیـه عن جده قال: ((**جاء رجلٌ الى رسول الله فقال: یا رسول الله أفاکافئهم، فقال ﷺ: (لا) إذن تترکون جمیعاً، ولکـن جُـد بالفضل، وصلهم فإنه لن یزال معـك ظهـیر مـن الله -عـزّ وجّل- ومادمـت ذلـك**)) رواه أحمـد (٢/٢٠٨،١٨١)، قـال الهیثمي: وفیه حجاج بن أرطأة وهـو مـدلس، وبقیـة رجالـه ثقات ﴿مجمع الزوائد (٨/١٥٤)﴾.

لە فەرموودەیەکی تر دەفەرموێ: عـن أبـي هریـرة عـن النبّــي قـال: ((**مـن أراد أن یُـشْرَف لـه بنیانـه ویُرفـع لـه**

الـدرجات يـوم القيامـة فليـصل مـن قطعـه، ولـيعط مـن حرمه، وليَعْف عمَّـن ظلمـه، ولـيَحْلُم عمَّـن جهـل عليـه)) تاريخ بغداد(٢١/٤) الكامل (١٠٠/١) لابن عدي، عن برّ الوالدين لابن الجوزي (٢٧١).

هــەروەها پاداشــتی صــەدەقەو خێــر بــە خزمێــك، کــە دژایەتیت دەکات نهێنی پاداشتەکەی لە خزمێکی‌تر باشترە وەك پێغەمبــەری خــوا دەفــەرموێ: **((إنَّ أفـضل الـصدقة والصدقة على ذي الرّحم الكاشح))** أخرجه أحمد (٤٠٢/٣)، والدارمي (١٦٧٩) عن حكيم بن حزام بسند حـسن، أنظـر صحيح الجامع (١١١٠)، وفي مجمع الزوائد (١١٦/٣) عـزاه لأحمد وللطبراني في الكبير وقال: إسناده حسن.

دیــارە چــاکەکردن لەگــەڵ خــزم و کــەس‌وکارو ســەردانی کردنیان دەبێتە مایەی بەرەکەت لە عومرو ماڵ‌و منــداڵ‌و رزق‌و ڕۆزی، وەك لە فەرموودەکانی پێغەمبــەردا هــاتووەو فەرمان دەکات ئەو کەسەی دەیەوێ حاڵی باش بێت‌و لەش ساغ‌و رزق زۆر بێت، کە ئەمە مانای بەرەکەت‌و زیادبوونی عــومرە، بــا چــاکە لەگــەڵ خــزم و کــەس‌وکاری بکــات‌و

سەردانیان بكات، وەك دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يمد الله في عمره ويزيد في رزقه فليصل رحمه))** رواه البخاري ومسلم وأحمد عن أنس.

لە گێڕانەوەیەكی ئەبو هورەیرەدا دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يبسط له في رزقه، ويُنسأ له في أثره: فليصل رحمه))** رواه البخاري (٥٩٨٥) وعنده في الأدب المفرد (٥٧) والبيهقي في شعب الايمان (٦/٢١٨).

خاتوو عائیشە دەفەرموێ پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: **((صلة الرحم و حُسن الخُلُق و حُسنُ الجوار يُعَمِّران الديار، ويزيدان في الأعمار))** أخرجه أحمد (٦/٢٦٦).

صیلەی رەحمیش گەر تەنها بە سەلام كردن بێت بەجێ دەگەیەنرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرمووێ: **((صلوا أرحامكم ولو بالسلام))** حسن، القضاعي في الشهاب (٦٥٣-٦٥٤). أنظر الصحيحة للألباني (١٧٧٧).

بەڵام گەر مسوڵمان صیلەی رەحم بەجێنەهێنێ و لەگەڵ خزم و كەس و كاری چاكەكار نەبێ و سەردانیان نەكات، ئەوا خوای گەورە بەهەشتی لێ حەرام دەكات و ناچێتە

بەهەشتەوە، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((لا يدخل الجنّة قاطع))** رواه البخاري ومسلم وأبوداود والترمذي وأحمد وابن حبان من جبير بن مطعم.

هەروەها دەفەرموێ: **((الرحم شجنة من الرحمن فمن قطعها حَرَّم عليه الجنّة))** رواه أحمد (١/١٩٠)، و بنحوه عند الحاكم (٤/١٥٧) عن سعيد بن زيد (الشجنة: عروق الشجر المتشابكة).

تەنانەت خوای گەورە کارو کردەوەی ئەو کەسانە قبوڵ ناکات کە صیلەی ڕەحم بەجێ ناهێنن، وە بەخششی خۆی بەسەریاندا ناباڕێنێو بێبەشیان دەکات.

عن أبي هريرة أن رسول الله قال: **((إن أعمال بني آدم تُعرض كل خميس ليلة الجمعة، فلا يقبل قاطع الرحم))**. رجال ثقات كما في مجمع الزوائد(٨/١٥١)، وهو عند أحمد في مسنده (٢/٤٨٤).

وعن عبدالله أبي أوفى قال: قال رسول الله: **((إن الرحمة لا تنزل على قوم فيهم قاطع رحم))**. للبيهقي (٧٩٦٢). فانظر مجمع الزوائد (٨/١٥١).

لە کۆتاییدا بابزانرێ کە چاکەکردن لەگەڵ خزم‌و کەسوکار سەردانی کردنیان (دە) خەسڵەتی جوانی لـێ دێتەدی:

١- ڕەزامەندی خوای لـێ بەدەست دەهێنرێ، چونکە خوای گەورە فەرمانی بە صیلەی ڕەحم کردوە.

٢- خۆشی‌و شادی‌و دڵخۆشـیی دەکەوێتـە ناویانـەوە، لـە فەرموودەشدا هاتووە: (باشترین کردەوە، دڵخۆشکردنی بـڕواداره) ئەمـەش لـە (سلـسلة الـصحيحة للألبـاني (١٤٩٤)دا هاتووە.

٣- فریشتەکان پێی دڵخۆش دەبن.

٤- لەلایەن مسوڵمانانەوە ستایش دەکرێ.

٥- ئیبلیس خەفەتی پێدەخوات.

٦- بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنیەوە.

٧- بەرەکەت دەکەوێتە رزق‌و ڕۆزییەوە.

٨- مردووەکانی پێی دڵخۆش دەبن، چونکە باب‌و باپیران بە صیلەی ڕەحم دڵخۆش دەبن.

٩- خۆشەویستی پێ زیاد دەبێت.

١٠- دوای مردنی پاداشتی زیاد دەبێ، چونکە کـە باسـی دەکەن بەچاکە دوعا خێری بۆ دەکەن.

ئـەدەبو ئاكـاری مسـوڵمان لە مـیوانـــداریدا

ڕێزگرتنـی میـوان لـەو فەرمانانەیـە، کـە پێغەمبـەری خواﷺ داکۆکی لـیّ‌کردووەو، لەگەڵ ئیمان بـەخواو ڕۆژی دوایی جوت کردووە، وەك دەفـەرموێ: ((**مـن كـان یـؤمن بالله والیوم الآخر فلیكرم ضـیفة**... هەرکەسـێ بـڕوای بـە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە با ڕیزی میوانەکەی بگرێـت)). رواه البخاري (١٣/٨) ورواه مسلم (٧٥/٧٤).

میوانداریش چەند ئاداب‌و ئاکـارێکی هەیـە، پێویـستە بابای مسوڵمان پیادەی بکات:

١- پێویـــستیی‌و داواکاریـــەکانی میـــوان بەوپـــەڕی دڵخۆشییەوە بەجێ‌بهێنرێ.

٢- پێشوازی لە میوان بکرێ بە ڕویەکی گـەش‌و خەنـدەوە بەخێرهاتنی بکرێ، هـەروەها لـە شـوێنێکی گونجـاوو لەبار دابنرێ‌و، شوێنی ئاودەسـتی پیـشان بـدرێ، بـۆ نوستن‌و لەخەو هەڵسان کاتی دیاریکراو دابنرێ.

گەر ماڵ گونجاو نەبوو، ماڵەکە گچکەو تەسك بوو، ئەو کاتە دەکرێ لە ئوتێل ژووری بۆ تەرخان بکرێو بەکرێ بگیرێ.

بابای میوانیش نابێ لەدڵی خۆی بگرێ، کە لە ئوتێل ژوری بۆ گیراوە، چونکە هەموو کارێك بەپێی تواناو گونجانە، **((لا يكّلف الله نفساً إلاّ وسعها))** نەك سەغڵەتیو زەحمەتیی، لە ئیسلامیشدا نابی مرۆڤ زیان نە بەخۆیو نە بە خەڵکی تر بگەیەنێ **((لا ضرر ولا ضرار))**.

٣- بابای میوان گەر لە ماڵی هاورێکەی مایەوە، پێویستە لەگەڵ بابای میواندار کاتی دەرچونی دیاری بکاتو لەگەڵی لەماڵ بچێتە دەرەوە، دیاریکردنی کاتیش بۆ ئەوەیە، تا میواندار لەکاتی خۆی دوانەخرێ، هەروا کاتی هاتنەوە ماڵیش دیاری بکەن، نەبادا بابای میوان پێش میواندار بچێتەوە ماڵ.

٤- لە ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان نیە، کە بابای میوان بەبێئیزنو مۆڵەتی خاوەن ماڵ لەماڵ دەربچێت،

شتێکی جوان نیە خاوەن ماڵ بچێتە ژوری میوان، کەچی بابای میوان بەبێ ئاگاداری ئەو دەرچوبێت.

٥- بابای میوان لە سێ رۆژ زیاتر نەمێنێتەوە، نەبادا ببێتە مایەی بارگرانیو لەکارکردنی خاوەن ماڵ. پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ((**الضيافة ثلاثة أيام فما زاد فصدقة...** میوانداری سێ ڕۆژە، گەر لەوە زیاتر بێت ئەوە خێرە)) متفق عليه، مەگەر خاوەن ماڵ سور بێت لەسەر زیاتر مانەوەی میوان.

٦- نابێ خاوەن ماڵ، ئیش بە میوان بکات، چونکە دەبێتە مایەی زەحمەتو ناخۆشیی بۆ میوان، هەروا ئەمە ڕێزو ئەدەب نیە بەرانبەر بە میوان، هەروا کارێکی ناجوامێرانەیە.

٧- لە ئەدەبو ڕێزگرتنی میوان ئەوەیە، کە بەو شێوازە قسەی لەگەڵ بکرێ، کە دڵی پێ خۆش ببێت، هەروا خۆشحاڵی بەهاتنی دەربڕێو لە حاڵو ئەحواڵیو کەسوکاری پرسیار بکرێ، هەروا لەبەردەمی میوان نابێ باسی دەستکورتیو نەداری بکرێ، یان لەبەردەمی

ئەودا نابێ خۆ لە منداڵ تورە بکرێ، یان لە منداڵ بدرێ، نەبادا بە گومانی خۆش نەهاتنی ئەو لێك بداتەوە.

٨- ڕێزگرتنی میوان لەلایەن خواردنەوە، بە پێی دارایی‌و هەبوویی‌یە، نابێ لەتوانا بەدەر خواردنی بۆ ئامادە بکرێ، کە خاوەن ماڵ لە. ەری قەرزار ببێتەوە، چونکە ئەسڵی مەبەست ڕوخۆشی‌و گوفتار جوانیە، لە ئیمامی ئەوزاعی‌یان پرسی: ڕێزگرتنی میوان چیە؟ ئەویش گوتی: ڕوخۆشی‌و قسەخۆشیی. بەڵام گەر خاوەن ماڵ دارا بوو، با خواردنی باش بۆ میوان ئامادە بکات بەبێ زیادەڕۆیی کردن.

٩- لەکاتی نان خواردن، نابێ خاوەن ماڵ، پێش میوان دەست لەنان خواردن هەڵبگرێ، چونکە میوانەکە شەرم دایدەگرێ‌و ئەویش دەست هەڵدەگرێ، کە هێشتا تێر نەبووە، گەر خاوەن ماڵ زوو تێر بوو، با خۆی بە کەوچکەکەیەوە بخافڵێنێ، کە میوانەکە هەست بکات، ئەو بەردەوامە لە نان خواردن.

هەروەها دەبێ خاوەن ماڵ ئاگاداری میوان بێ، خواردنی بۆ تێبکات، نەبادا ئەو کەسە شەرم بکات، وەك لە فەرمودەی پێغەمبەرﷺ دا هاتووە، کە ئیبن عومەر گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی:
((إذا وضعت المائدة فلا يقوم رجلٌ حتى ترفع المائدة، ولايرفع يده وإن شبع حتى يفرغ القوم، وليعذر فإن الرجل يُخجلُ جليسه، فيقبض يده، وعسى أن يكون له في الطعام حاجة)) سنن ابن ماجه، ج٢، ص١٠٩٦.

واتە: گەر سفرەی نان ڕاخرا، با هیچ کەسێك هەڵنەستێ، هەتا سفرەکە هەڵدەگرن، با دەست لە نان هەڵنەگرێ، ئەگەر چی تێریش بوبێ، هەتا میوانەکان لە خواردن دەبنەوە، با لە خواردنەکە کەمێك زیاتر بخوات، چونکە بە دەست هەڵگرتنی ئەو کەسەی لە تەنیشتی دانیشتووە بە شەرم دادەخات و ئەویش دەست دەکێشێتەوە، کە ڕەنگە هێشتا ماویەتی تێر ببێ.

١٠- پێش نان خواردن و لە کاتی نان خواردن باسی شتی وانەکرێ، کە میوان پێی ناخۆشەو بێزی لێ دەبێتەوەو

ئارەزوی پـێدەگیرێ، وەك بـاس نـەکردنی (نەخۆشـی، ڕشانەوە، مشكو جورج و...هتد).

١١- هـەروەها لـە ریزگرتنـی میـوان ئەوەیـە، کـە بـە خۆشحاڵیەوەو بە گوتـەی شـیرین بـەڕێ بکـرێو داوای گەردن ئازایی لـێبکرێ لە هەبوونی کەمتەرخەمیی.

ئـــەدەب و ئاکاری مســـوڵمان لـــە بەکارهێنانی تەلـــەفۆن و مۆبایل دا

گوێچکە بەخششێکی هەستیارو گرنگـە، کـە خـوا بـە بەنـــدەی خـــۆی بەخـــشیوە، ئـــەم دەزگایـــەش دەبـــێ لـــە گوێبیستنی شتی خراپ‌و نابەجێی بپارێزین‌و، نەهێڵین بـە بیستنی قسەی ناشیرین‌و نابەجێ‌و حەرام، ببێتە شـایەت‌و بەڵگە لەسەرمان لە ڕۆژی دوایيدا.

دیارە تەلەفۆن‌و مۆبایل لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا بۆتـەی پێویـــستییەکی بەڵگەنەویـــست، کـــە دەبـــێ بەشـــێوەیەکی دروست‌و بەجێ بەکاربهێنرێ، کە کاریگەری خراپی لەســەر کۆمەڵگە نەبێت.

جا هەندێ ئاداب‌و ئاکارو ڕەوشت هەیە بۆ بەکارهێنانی تەلـــەفۆن‌و مۆبایـــل، کـــە پێویـــستە مرۆڤـــی مـــسوڵمانی ڕاســـتەقینە پابەنـــدی بێـــت‌و جێبـــەجێی بکـــات، کـــە ئەمانەن:

١- کە تەلەفۆن دەکەی، دەڵێی: ﴿ئەلو...السلام علیکم...من (فلانم)﴾، ئنجا چاكو چۆنی دەکەیت.

٢- ڕەچاوکردنی بارودۆخی ئەو کەسانەی کە پەیوەندیان پێوە دەکەیت، نابێ لەکاتی نوستنو کاتی کارکردنو وەك کاتی بەیانییەکی زوو، یان لە شەوی درەنگ وەخت، یان کاتێك کە دەزانی وەختەکە وەختی نوێژە، تەلەفۆن بکەیت.

٣- لەکاتی تەلەفۆن کردندا، درێژە بە قسە نەدەیتو تەلەفۆنەکە مەشغول نەکەیت، لەوانەیە خەڵکانێك هەبن، بیانەوێ پەیوەندیت پێوە بکەن، یان بیانەوێ پەیوەندی بەو کەسانەوە بکەن، کە تەلەفۆنیان بۆ دەکەیت...

٤- بۆ حاڵەتی پێویست نەبێ تەلەفۆن نەکەیت، وەك سەردانی نەخۆشێك، یان خێروچاکەیەك، یان قسەیەکی گرنگ، هەروا تەلەفۆن نەکەیتە ئامێرێکی گاڵتەو سوعبەت، یان هەراسان کردنی خەڵك...

٥- لەکاتێك لە ئاودەستی، وەڵامی مۆبایل مەدەوە، چونکە شوێنێکە شیاوی قسەکردن نیە...

٦- بۆ پێویستی نەبێت لە شوێنە گشتیەکان وەك ناو پاس و ریم و ئۆتۆمبیل و رێگاو قوتابخانەو نەخۆشخانەکان، مۆبایل بەکارمەهێنە.

٧- ئەو مۆبایلانەی کامیرایان تێدایە، نابێ بەبێ مۆڵەتی هیچ کەسێ وێنە بگیرێ، نابێ وێنەی ئافرەتان بگیرێ، کە دوایی وەك هەڕەشە بەرانبەر بە کەسانیان بەکاریان دێنن، هەرچەندە ئەمە لە ڕەوشتی موسڵمانی پابەند بە دینی خوا ناوەشێتەوە..

٨- لەسەر دایك و باوکانی هۆشیار بەدینی خوا، کوڕو کچانیان لەم ئامێرە ئاگادار بکەن و لایەنە خراپ و باشەکانیان بۆ ڕون بکەنەوەو ڕێنماییان بکەن، کە بۆ چ شتێ بەکاری بهێنن و بۆ چ شتێ بەکاری نەهێنن.

ئـــەدەبو ئاکاری مســوڵمان لـەکـــاتی نـــان خـــواردن

له کاتی نان خـواردن چـەند ڕەفتارێـك هەیـە ئیـسلام داینـاوە، كە پێویستە بە منداڵو گەورەوە پیادەی بکەن:

أ- شوشتنی دەســتەکان پێش نان خواردن:

وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویـەتی ((**بركـة الطعـام الوضوء قَبْلَهُ والوضوء بَعْدَه**: بەرەکەتی خواردن لەوەدایـە، کە لە پێش نـان خـواردن دەسـت بـشۆریو لـە دوای نـان خواردنیش))[١].

هەروەها ئەنەس دەڵێ: گوێم لە پێغەمبـەری خـوا بـوو ﷺ دەیفەرمو: ((**مَنْ أحبَّ أن يكثر الله خير بيتهِ فليتوضأ إذا حَضَر غِذاؤه واذا رَفَع**: هەر کەسێك پێی خۆشـە خێـرو بێری ماڵەکەی زۆر بێ با دەسـتنوێژ هـەڵگرێ (مەبەسـتی

---

١) رواه ابو داود والترمذي عن سلمان الفارسي.

دەست شوشتنە) گەر خواردنەکەی بۆ ئامـادەکراو، وە کـە هەڵگیراش))[1].

ب- نـاوی خوا هێنان لەکاتی دەست کردن بە خواردن.

ئەمەش وەك پێغەمبەر فەرمانی کـردووە، کـە خـاتوو عـائیشە -ڕەزای خوای لـێ بێ- گوتویـەتی: پێغەمبـەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا أكـل أحـدكم فليـذكر اسـم الله تعالى. فإن نسي أنْ يذكر اسم الله تعـالى في أولـه فليقـل: باسم الله أوله وآخـره**: ئەگـەر یـەکێك لـە ئێـوە خـواردنی خوارد، با ناوی خوا بـێنیو بڵـێ: (بـسم الله)، ئەگـەر لـە سەرەتاوە لە بیری چوو ناوی خوا بێنێ، بـا بڵـێ (بـسم الله أولـه وآخـره) واتـە: بـەناوی خـوا لـە سـەرەتای خـواردنو کۆتاییەکەی))[2].

ئیمام ئەحمەدو غەیری ئەویش دەگێڕنـەوە: ((**أن النبـي ﷺ إذا أكل أو شرب قال: الحمدلله الـذي أطعمنـا وسـقانا وجعلنا مـسلمين**: گەر پێغەمبەر خواردنێکی بخواردایە، یان

---

١) رواه ابن ماجه والبيهقي.
٢) رواه ابو داود والترمذي.

شلەیەکی خواردبوایە، دەیفەرمو: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە خواردن‌و خواردنەوەی پێ بەخشین‌و ئێمەی کرد بە مسوڵمان)).

ج- کە خواردنێکی بۆ هاتە بەردەم ڕەخنەی لێ‌نەگرێ:

ئەوەشیان سیفەتی پێغەمبەری ئازیزمانە، وەك بوخاری‌و موسلیم لە ئەبو هورەیرەوە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((**ما عاب رسول الله ﷺ طعاماً قَطُّ: إن اشتهاه أكله، وإنْ كَرِهَهُ تركه**: پێغەمبەری خوا هەرگیز عەیب‌و ڕەخنەی لە خواردن نەگرتووە، گەر حەزی لێ بوایە ئەیخوارد گەر حەزی لێ‌نەبوایە نەیئەخوارد، وازی لێ‌نەهێنا)).

ئەم سیفەتە بەرزەی پێغەمبەر ﷺ، هەست ڕاگرتن‌و پێزانینێتی بەرامبەر بەو کەسەی خواردنی بۆ ئامادە دەکات، تا تەریق نەبێتەوەو، لە چێشت ئامادەکردن سارد نەبێتەوە.

د- بەدەستی ڕاستو لەبەردەمی خۆدا خواردن بخوریّ:

ئەمەش وەك موسلیم لە عومەری کوڕی ئەبی سەلمە ڕەزای خوایان لیّ بیّ دەگێڕێتەوە، عومەر دەڵیّ: (**كُنْتُ غُلاماً في حِجْرِ رسول الله ﷺ وكانت يدي تطيش في الصَّفْحةِ فقال لي رسول الله ﷺ "يا غلام سَمِّ الله وكُلْ بيمينك وكُلْ مما يليك**: منداڵ بووم لە ژێر سەرپەرشتیو چاودێری پێغەمبەری خوا، لە کاتی نان خواردن دەستم بەم لاو ئەم لای قاپەکە دەگێڕا، پێغەمبەری خوا پیّ گوتم: ((ڕۆڵە! لە کاتی نان خواردن ناوی خوا بێنە، واتە بڵیّ (بسم الله)و بە دەستی ڕاستت بخۆو لە پێش خۆتەوە بخۆ)).

هـ- بە پاڵ کەوتنەوە خواردن نەخوریّ:

ئەمەش لەبەر ئەوەی زیانی تەندروستی هەیەو نیشانەیەکی لووت بەرزیو فیزیە. پێغەمبەریش ﷺ، کە بوخاری لە ئەبی جحیفەی وەهەبی کوڕی عبدالله دەگێڕێتەوە، فەرمویەتی: ((**لا آكل متكئاً**: بە پاڵ کەوتنەوە خواردن ناخۆم)). موسلیم لە ئەنەسەوە

دەگێڕتەوە، کە وتویەتی: ((رأیت رسول الله ﷺ جالساً مقیعاً یاکل تَمراً: پێغەمبەری خوام بینیوە بە دانیشتنەوە خورمای دەخوارد.))

و- لە کاتی نان خواردن واباشە قسە بکرێ:

موسلیم لە جابرەوە رەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە: ((أن النبي ﷺ سأل أهله الأُدُمَ، فقالوا: ما عندنا إلاّ خَلّ، فدعا به فجعل یاکل منه ویقول : نِعْمَ الأُدُمُ الخل، نِعْمَ الادُمُ الخلّ: پێغەمبەری خوا داوای لە خێزانەکەی کرد، کە پێخوری بۆ بێنێ، وتیان تەنها سرکەمان هەیە، جا داوای سرکەی کرد بۆی بێنن. کە هێنایان دەستی کرد بە خواردنیو دەیفەرمو: باشترین پێخور سرکەیە، باشترین پێخور سرکەیە).

بەڵام کە قسەدەکرێ، ئەوکەسەی خواردنی لەدەم دایە، با خواردنەکەی قوت بدات، ئنجا قسە بکات، یان کە خواردنی لەدەم دایەو قسە دەکات، با دەست بە دەمیەوە بگرێ، تا خواردنی ناو دەم بەدەر نەکەوێ، چونکە

بەدەرکەوتنی خواردنی ناو دەم، دەبێتە هۆی بێزبونەوەو قێزکردنەوەی بەرامبەرەکەی، هەروەها نەهێڵێ خواردن بە لێوو دەمیەوە بنوسێ، پێویستە دەستەسڕ (کلینکس) بەکاربێنێ بۆ خاوێن کردنەوەی لێوو دەمی لەکاتی نان خواردندا.

ز- گەر میوانی یەکێك بووی، وا باشە دوای تەواوبوون لە نان خواردن دوعا بۆ خاوەن ماڵەکە بکەیت:

ئەبو داودو ترمذی لە ئەنەسەوە دەگێڕنەوە: ((أن النبيّ ﷺ جاء الى سعد ابن عبادة، فجاء بخُبْزٍ و زيتٍ فاكَلَ، ثم قال النبيّ ﷺ: أَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصّائمون، واكل طعامكم الابرار، وصلّتْ عليكم الملائكة ... پێغەمبەر چوو بۆ لای سەعدی کوڕی عوبادە، جا نان و ڕۆنی زەیتو (ئەحمەدو تەبەرانی دەڵێن میوژیان) بۆ هێنا، پێغەمبەر نان و میوژەکەی خواردو، پاشان دوعای بۆکردن فەرموی: ڕۆژوە وان لە لاتان ڕۆژو بشکێنێ، پیاوی چاك خواردنتان بخوات، فریشتەکانیش ڕەحمەتتان بەسەردا بباریێنن)).

ح- گەر یەکێك لە خۆی گەورەتری لەگەڵ بوو، یەکسەر ئەو دەست بە نان خواردن نەکات:

وەك موسلیم لە کتێبی (صحیح)ی دا لە حوزەیفەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**کُنّا إذا حضرنا مع رسول الله ﷺ طعاما لم نَضَعْ ایدینا حتی یبدأ رسول الله ﷺ فیضع یده:** گەر لەگەڵ پێغەمبەری خوا ئامادەی خواردنێك بووباین، هیچ کامێکمان دەستمان بە نان خواردن نەدەکرد، تا پێغەمبەری خوا دەستی بە نان خواردن نەکردبایە)).

کەواتە لە ماڵێش، کە خێزان بەیەکەوە نان دەخۆن، هەتا باوك کە سەرۆکی خێزانە، دەست بە خواردن نەکات، با منداڵەکان پێش ئەو، دەست بە نان خواردن نەکەن، کەواتە دەبێ منداڵان وا ڕابهێنرێن پێش باوکیان دەست بە نان خواردن نەکەن.

ع- نیعمەتی خوا، بە تایبەتی خواردن بە کەم دانەنرێ:

وەك موسلیم لە ئەنەسەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**کان رسول الله ﷺ اذا اکل طعاماً لَعِقَ اصابِعَهُ الثلاث وقال اذا سقطت لقمة احدکم فلیأخذها ولْیُمِطْ عنها الأذى ولیأکلها**

ولا يدعها للشيطان. وامرنا ان نَسْلتَ القِصعة، وقال (إنكُم لاتدرون في أي طعامكم البركة: گەر پێغەمبەری خوا خواردنی بخواردایە، هەر سێ پەنجەكانی دەلێسیەوە، جا فەرمویەتی: ئەگەر پاروویەك نان لە دەستان كەوتە سەر زەوی، با هەڵی گرێتەوەو ئەو پیسیەی، كە پێوەی دەنووسێ پاكی بكاتەوەو بیخوات، با بۆ شەیتانی بەجێ نەهێڵێ. هەروا پێغەمبەر فەرمانی پێكردووین، كە قاپی خواردنەكە هیچی تیا نەهێڵین‌و هەمووی بخۆین، فەرمویەتی: ئێوە نازانن لە چ خواردنێكدا بەرەكەتی تێدایە).

❊ ❊ ❊

ئــەدەب و ئاکاری مســوڵمان
لە کاتی خــواردنەوەدا

أ- لەکاتی ئاو خواردنەوە یان هەر شــلەیەکی تــر نــاوی خوا بهێنرێ، کە خواردراوەش، سوپاسی خوا بکرێ و، بە سێ جار بخورێتەوە:

وەك ترمــذی لــە ئــیبن عــەبباس، ڕەزای خــوای لێبــێ، دەگێرێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لا تشربوا واحدا كَشُربِ البعير. ولكن اشرَبوا مَثنــى وثــلاث، وَسَمُّوا إذا انتم شَرِبْتم، واحمدوا اذا رفعتم ... وەك حوشــتر بە یەکجار ئاو، یان هەر شلەیەکی تر مەخۆنەوە. بەڵکو بە دووجار، یان سێجار بیخۆنەوەو ســێجار خواردنەوەکــەش، دەبێ لە نێوانیان لــە دەرەوەی جــام و پەرداخــەوە هەناســە بــدەیت وەك پێغەمبــەر ﷺ ئــاوای کــردووە، ئەنــەس وتویەتی: ((أن رسول الله كــان يتــنفس في الــشراب ثلاثــاً)) رواه احمد (٢١١/٣). لــە کــاتی خواردنەوەیــدا نــاوی خــوا

بێنن، واتە بڵێن: (بسم الله)، کە خواردیشتانەوە سوپاسی خوا بکەن‌و بڵێن (الحمدلله).)).

فوو نەکردن لە ئـاو خواردنەوە:

لەکاتی ئاو خواردنەوە، نابێ فو لە ئاوەکە بکرێت (ئەبو سەعید گوتویەتی: پێغەمبەری ﷺ خوا: ((**نهی عن النفخ في الشراب**... قەدەغەی کردووە فو لە خواردنەوە بکرێت))رواه الترمذي (١٨٨٧)وصححه.

ب- پڕ نەکردنی گەدە لە خواردن‌و خواردنەوە:

وەك ئیمام ئەحمەدو ترمذی‌و غەیری ئەوانیش دەگێڕنەوە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ، کە فەرمویەتی: ((**ما ملأ آدمي وعاء شَراً منْ بَطنه، بحسب ابْن آدمَ لُقَيمات يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فإنْ كانَ لابُد فاعلاً، فَثُلُث لِطعامه و ثُلُثٌ لِشرابه، وَثُلُثٌ لِنَفسِه** ... ئادەمیزاد هیچ کیسەیەکی لە سکی خراپتر پڕ نەکردووە، بۆ ئادەمیزاد بەسە چەند پاروویەك بخوات، تا پشتی پێ رابگیرێ، گەر ئاواشی نەکرد، با سکی بکات بە سێ بەشەوە، سێ‌یەکی بۆ

خواردن‌و، سێیەکی بۆ خواردنەوەو، سێیەکی تری بۆ هەناسە)).

ج- خواردن‌و خواردنەوە بە ڕۆیشتن‌و دانیشتنەوە:

یەکێ لە ئاداب‌و ئاکاری خواردن‌و خواردنەوە ئەوەیە، دەکرێ بەڕۆیشتنەوەو بە ڕاوەستان‌و بە دانیشتن خواردن بخورێ‌و خواردنەوە بخورێتەوە. ﴿ئەوەتا (ابن عمر) گوتویەتی: (**كنّا على عهد رسول الله ﷺ ناكل ونحن نمشي**.. لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ بە ڕۆیشتنەوە خواردنمان دەخوارد﴾ سنن ابن ماجه ٢، ص١٠٩، جا گەر بە ڕۆیشتنەوە جائیز بێت، ئەوا بە ڕاوەستانەوە لە پێشترو دروستترە.

هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ بە ڕاوەستانەوە ئاوی خواردۆتەوە وەك ئیبن عەبباس گوتویەتی: ((**أتين النبي بدلو من ماء زمزم فشرب وهو قائم**... دەولكەیەك ئاوی زەمزەم بۆ پێغەمبەر هێنا، ئەویش بە ڕاوەستانەوە خواردیەوە)) متفق عليه .

هەروەها ئیمام عەلی کە ئاویان بۆ هێناوە، دەست و دەمو چاو شوشتوە، ئنجا بە ڕاوەستانەوە بەرماوەی ئاوەکەی خواردۆتەوەو، پاشان گوتویەتی: خەڵکانێك هەن پێیان ناخۆشە بە ڕاوەستانەوە ئاو بخورێتەوە، بەڵام پێغەمبەر ئاوای خواردۆتەوە (بە ڕاوەستانەوە، وەك من بە ڕاوەستانەوە خواردمەوە).

عن علي ﷺ (إنه صلى الظهر ثم قعد في حوائج الناس في رحبة الكوفة حتى غسل وجهه ويديه، وذكر رأسه و رجليه، ثم قام فشرب فضله وهو قائم، ثم قال: إن ناساً يكرهون الشرب قائماً، وإن النبّي صنع مثل ما صنعت) أخرجه البخاري في الصحيح ١٠/٨١)[1].

---

١) مصابيح السنة للإمام البغوي، المجلد الثالث، ص١٧٥.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان
لە سـلاوكـردندا

سلاوكردن چەند یاساو ئادابێكی هەیە، كە دەبێ بزانرێ:

أ/ خوای گەورە فەرمانی كردوە بە سلاو لەیەكتری كردن:

وەك دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا... ﴿٢٧﴾ النور ... مەچنە ناو خانووێك (ماڵێك)، كە هی خۆتان نیە، تا ڕێگەتان پێ نەدرێ و سلاو لە ئەهلی ئەو ماڵە دەكەن﴾

هەروەها دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَـٰرَكَةً طَيِّبَةً ... ﴿٦١﴾ النور ...گەر چوونە هەر ماڵێك سلاوی خوا لەسەر خۆتان بكەن، كە پیرۆزو پاك و باشە﴾.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمویەتی، کە موسلیم لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە: ((**لا تدخلوا الجنّة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم؟ أفشوا السلام بينكم**... تا باوەڕنەهێنن ناچنە بەهەشت، ئیمانیشتان تەواو نابێ، تا یەکتریتان خۆش نەوێ. ئایا شتێکتان پێ بڵێم گەر بیکەن یەکتریتان خۆش بوێ؟ سڵاو لە یەکتری بکەن)).

ب/ چۆنیەتی سڵاوکردن لەیەکتری:

پێویستە خۆمانو ماڵو منداڵمان بەمجۆرە سڵاو بکەین، کە ئیسلام بۆی دایناوین، ئەویش بەم شێوەیە: ئەوەی کە سڵاو دەکات دەڵێ: (**السلام عليكم ورحمة الله وبركاته**) بەرامبەرەکەشی لەوەڵامدا دەڵێ: (**عليكم السلام ورحمة الله وبركاته**) ئەمەش بە گوێرەی فەرمودە صەحیحەکانی پێغەمبەرە وەك ئەبو داودو ترمذی دەگێڕنەوە. لەعومرانی کوڕی حصین رەزای خوایان لێبێ دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ، گوتی: السلام عليكم، پێغەمبەر وەڵامی

دایەوەو پاشان پیاوەکە دانیشتو پێغەمبەر فەرموی((دە))
واتە (دە) چاکەی بۆ نووسرا، پاشان پیاوێکی‌تر هاتە لای
گوتی: السلام علیکم ورحمة الله، وەڵامی سڵاوەکەی
دایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی ((بیست))
واتە: بیست چاکەی بۆ نووسرا. پاشان پیاوێکی تر هاتە
لای گوتی: (السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته) جا وەڵامی
سڵاوەکەی درایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی:
((سی)) واتە سی چاکەی بۆ نووسرا.

هەروەها بوخاری‌و موسلیم لە خاتوو عائیشە ڕەزای
خوای لێبێ دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا
پێی گوتم (ئەمە جبریلە سڵاوت لێدەکات)، ئەویش
وەڵامی داوەتەوەو فەرمویەتی (وعلیه السلام ورحمة الله
وبرکاته).

ج- یاساو ئاکاری سڵاوکردن:

ئەبو هورەیرە ڕەزای خوای لێ بێ دەڵێ: پێغەمبەری
خوا ﷺ فەرمویەتی: ((یُسَلِّمُ الرَّاكِبُ على الماشي، والماشي

على القاعِد، والقليل على الكثير ...سواریی سلاو لە پیادە دەکات، ئەوەی دەڕوات سلاو لەو کەسە دەکات، کە دانیشتووە، کۆمەڵێکی کەم سلاو لە کۆمەڵێکی زۆر دەکەن)[١].

لە گێڕانەوەیەکی بوخاریدا دەڵێ: ((**يُسَلِّم الصَغير على الكبير** ...منداڵ سلاو لە گەورە دەکات)).

ئەم ڕێنموویی و تەوجیهاتە پیرۆزە، پێویستە خۆمان بە گشتیی و منداڵەکانمان بە تایبەتی پیادەی بکەین، چونکە سلاوکردن سیفەتێکی دیارو جیاکەرەوەی ئوممەتی ئیسلامیە لە کۆمەڵانی تر.

د- پەروەردیارو مامۆستا پێویستە سلاو لە منداڵ بکات:

وەك پێغەمبەرﷺ ئەم ڕەفتارە جوانەی کردووە، وەك بوخاریی و موسلیم لە ئەنەس ڕەزای خوای لێبێ: دەگێڕنەوە: ((**أنه مرَّ على الصِبيان فَسَلَّمَ عليهم وقال كان**

---

١) بوخاریی و موسلیم گێڕاویانەتەوە.

النبيّ ﷺ يَفعَلُهُ: ئەنەس بە لای چەند منداڵێکدا تێپەڕ بووەو سڵاوی لێکردوون، جا گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ ئاوا سڵاوی لە منداڵان کردووە)). لە گێڕانەوەیەکی موسلیم دا هاتووە: ((أن رسول الله ﷺ مَرَّ على غِلْمان فَسَلَّم عليهم ... پێغەمبەر ﷺ بە لای چەند کوڕیژگەیەکدا ڕۆیشتووەو سڵاوی لێکردوون))، هەروەها لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داوددا هاتووە: ((أن النبيّ ﷺ مرَّ على غِلْمان يَلْعَبون فَسَلَّم عليهم))، لە گێڕانەوەی (ابن السنی)دا پێغەمبەر بە منداڵانی فەرموە: ((السلام عليكم ياصبيان... کوڕەکان! سڵاوتان لێبێ)).

لە ڕاستیدا ئەمەیە ڕەوشتو ڕەفتار بەرزی مسوڵمانو خۆ بە زل نەزان، جا گەر ئێمەش خۆمان بە شوێنکەوتەی پێغەمبەر دەزانین، با پیادەی ئەم ئایەتە پیرۆزە بکەین ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴿٢١﴾ الأحزاب ... لە پێغەمبەری خوا پێشەنگی زۆر جوان بۆ ئێوە هەیە﴾.

هـ- وەڵامدانەوەی سلاوی نامسوڵمان بە (وعليكم):

ئەنەس دەڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا سَلَّمَ عَلَيكم أهل الكتاب فَقولوا:وَعَليكُمْ ...گەر مەسیحی و جوولەکە سلاویان لێ کردن، ئێوە بڵێن: (وَعَليكُمْ) واتە: لە ئێوەش))[١]. هەروەها نابێ سەرەتا مسوڵمان سـلاویان لێ بکات، وەك لە حەدیسی موسـلیمدا هـاتووە: ((لا تَبْدَؤوا اليهود والنصارى بالسلام... ئێوە دەستپێشخەری مەکـەن لە سلاوکردن لە جوولەکەو دیانان)).

و- سلاوکردن سوننەتە، وەڵامدانەوەی واجبە:

(ابن الـسني) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((مَـنْ أجابَ السلام فَهُوَ لهُ، وَمَنْ لَمْ يُجِـبْ فَلَـيس منـا ...هـەر کەسێك وەڵامی سلاو بداتــەوە ئـەوا خێرەکـەی بـۆ ئـەوە، هەرکەسێك وەڵامی سەلام نەداتەوە لە ئێمە نیە)).

با باوك و دایکان و پەروەردیاران بزانن، کە هەندێك کاتی

---

١) بوخاری و موسـلیم گێراویەتیانەوە.

تایبەتی هەیە سڵاوکردن تیایدا باش نیە، وەك لە حاڵەتی: دەستنوێژ هەڵگرتن و لە حەمام، لە کاتێ کەسێك نان دەخوات، یان جەنگ دەکات، ئەو کەسەی یادی خوا دەکات، لە وتاربێژی هەینی، ئەو کەسەی لە مزگەوت ئامۆژگاری خەڵك دەکات، ئەو کەسەی کە بە شتێکەوە سەرقاڵە (پارە دەژمێرێ)و بە وەڵامدانەوەی سەلامەکەی شتەکەی لێ تێك دەچێت، یان لەلای ئاودەستخانە. جا لەو شوێنانەی کە سەلامکردنی تیایدا باش نیە، ئەو کەسەی کە سەلامی لێدەکرێ، بۆی هەیە وەڵام نەداتەوە.

ئـەدەب و ئاکاری مسـوڵمان لەکاتی مۆڵـەت وەرگرتن

ئیزن و مۆڵەت وەرگرتن چەند ئاداب و ڕەفتارێکی هەیە، کە پێویستە باوک و دایك خۆیان و منداڵەکانیان فێر بکەن و ئاگاداریان بکەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِّن قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ الظَّهِيرَةِ وَمِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٥٨) وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ (٥٩)﴾ النـور

...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! با ئەوانەی غـولام و کـەنیزی ئێوەن، ئەو کەسانەش لەئێوە، کـە بلـوغ نـەبون، سـێ جار

ئیزنی لــێ‌بخوازن: لەپێش نوێژی بەیانیدا، نیوەڕۆیان، کاتــێ شمەکان دادەنێن‌و لەپاش نوێژی خەوتنانیش، کــە ئــەم ســێ کاتە وەختی تەنیایی‌ئێوەن. لەپاش ئەوە، نە بۆ ئێوە قەیدی دەکا، نە بۆ ئەوان، کە بەدەوروبەرتاندا بێت: ئێوە پێکــەوە تێکەڵن. ئا بەمجۆرە خودا نیشانەکانی خۆی بۆ ئێوە ئاشکرا دەکا. خودا زانای لەکارزانە. هەرکاتێ منداڵەکان بلوغیان بوو-ئەویش وەك ئەوانی پێشوو- گەرەکە ئیزن بخوازن﴾ .

لەم ئایەتە پڕ تەوجیهو ڕێنموویيەدا، خوای باڵا فەرمان دەکات بە باوك‌و دایکان، کــە ئــەو منداڵانــەی هەیانــە چ کوڕو چ کچ، کە نەگەیشتونەتە تەمەنی (١٥) ساڵی واتــە بلوغیان نەبووە، با فێریان بکەن لە ســێ حاڵــەت‌و کاتــدا، دەبێ ئیزن وەرگرن‌و لە دەرگا بدەن، کاتێك پێویــستیەکیان بە باوك‌و دایکیان دەبێ.

ســــێ حاڵەتەکەش ئەمانەن:

یەکەم: لــە پــێش نوێــژی بــەیانی واتــە پــێش بــانگ دان، ئەمەش لەبەر ئەوەی دایك‌و باوك لــەو کاتــەدا لــە ژێــر پێخەفێکن، کە لــە وانەیــە ڕووت بــن‌و جــل‌و بــەرگیان

داماڵیبێ بۆ جووت بوون.

دووەم: کاتی نیوەڕۆ، چونکە لەو کاتەش بە تایبەتی لە وەرزی هاوین، کە کاتی پشودانە، لەوانەیە ژن و مێرد جل و بەرگیان دابکەنن.

سێیەم: لە دوای نوێژی خەوتنان، چونکە ئەو کاتە کاتی نووستن و حەسانەوەیە.

خوای گەورە بۆیە ئەم سێ کاتەی داناوە، کە ئیزنی تیا وەربگیرێ، چونکە ژن و مێرد لە حاڵەتێك دان، کە پێیان خۆش نیە منداڵەکانیان بەم شێوەیە بیانبینن، کە کاری ئاسایی خۆیان ئەنجام بدەن بۆ چێژ وەرگرتن لە یەکتری.

جا گەر لەم کاتەدا منداڵێکی بچوکیان، لەناکاو بچێتە ژوورەوە ئەم دیمەنە ببینێ، ئەوا یەکسەر لە مێشکی دا چاپ دەبێ و کار دەکاتە سەر دەروونی منداڵەکە، کە لەوانەیە ببێتە دروستبوونی رق و قینەیەك لە دڵیدا بەرامبەر دایکی، یان باوکی. هەروەها لەوانەشە هەوڵی ئەنجامدانی کارە جنسییەکەیان بدات، کە ئەمەش منداڵ بەرەو هەڵدێرو زوخاوی لادانی ڕەوشت دەبات. ئەمە

سەبارەت بە منداڵی باڵغەوە ئەوە دەبێ لەم سێ کاتەی، کە باس کراو لە کاتەکانی تریش، کە بیانەوێ بچنە ژووری دایكو باوکیان، دەبێ لە دەرگا بدەن، تا ئیزنیش وەرنەگرن نەچنە ژوورەوە، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴿٥٩﴾ النور...﴾.

هەر سەبارەت بە ئیزن وەرگرتنەوە چەند ئادابێکی تر هەیە، کە بۆ گشتی پیادە دەکرێ وەك:

أ/ سەلام کردن پاشان ئیزن وەرگرتن:

وەك ئەبو داود گێڕاویەتیەوە، کە پیاوێك لە بەنی عامر داوای ئیزنی کرد، کە بچێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، کە لە ماڵێك بوو گوتی: ((أألِجْ؟: ئایا بێمە ژوورەوە؟)) پێغەمبەری خوا بە خزمەتگوزارەکەی فەرموو: (بڕۆ لای ئەم پیاوەو شێوەی ئیزن وەرگرتنی فێر بکەو پێی بڵێ: ((قُل السلام علیکم: أأدْخُلْ)) جا لەو کاتەدا پیاوەکە گوێی لێ بوو، گوتی: ((السلام علیکم. أأدْخُلْ؟:

سـلاوتان لـــێبێ، ئایــا بێمــە ژوورەوە؟)) پێغەمبــەریش ڕێگەی پێداو چووە ژوورەوە.

ب/ لەکاتی ئیزن وەرگرتن نـاوی، یـان سـیفەتی، یـان نازناوی خۆی ئاشکرا بکاتو بڵـێ: من فلانم

لە صحیحی بوخاریو موسـلیمدا هـاتووە: **((عـن أبـي موسى لَمَّـا جَلَـس النبّـي ﷺ علـى بئـر البـستان، وجـاء ابوبكر فاستأذن ، فقال ابو موسـى مَـنْ؟ قـال: ابـوبكر ثـم جاء عمر فاستأذن فقال: من؟ قال عمر، ثم عثمان كـذلك:** ئەبو موسا گوتویەتی: کە لەوکاتەی پێغەمبەرﷺ لەسـەر بیری بیستان دانیشتبوو، ئەبوبەکر داوای ئیزنی کـرد، کـە بێتە لای پێغەمبەرﷺ، ئەبو موسا گوتی کێیە؟ ئـەویش گوتی: ئەبوبەکر، پاشان عومەر داوای ئیزنی کرد، گـوتی: کێیە؟ گوتی: عومەر، پاشان عوسمـان بـە هـەمان شـێوە داوای ئیزنی کرد)).

هەروەها لە صحیحی بوخاریو موسلیم هـاتووە، جـابر دەڵـێ: **((أتيـت النبّـي ﷺ فـدَقَقْتُ البـاب فقـال: مَـنْ ذا؟**

فَقُلْتُ: أنا فقال عليه الصلاة والسلام: أنا أنا كأنه كرهها ...چوومە لای پێغەمبەر، لەدەرگام دا، فەرموی کێیە؟ دەڵێ گوتم: منم، پێغەمبەر فەرموی: من من؟ پێی ناخۆش بوو بڵێم من من)).

ج- ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە:

وەك لە صحیحی بوخاریو موسلیم دا هاتووە، ئەبی موسای ئەشعەری گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**الإستئذان ثلاث، فإن أذِنَ لَكَ وإلاّ فارْجِعْ**: ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە، گەر ئیزنیان دای بێیتە ژوورەوە، ئەوا باشە ئەگینا بگەڕێوە)).

جا لە نێوان ئەم سێ ئیزن وەرگرتنە واباشە بە قەدەر نوێژێکی چوار رکاتی بوەستی نەبادا ئەو کەسەی لە ژوورەوەیە خەریکی نوێژ بێت، یان دەست بە ناو بگەیەنێ.

د- بە توند لە دەرگـانەدان.

نابێ بە توندی لە دەرگـا بـدرێ، بـا ئەوکەسـە خـاوەن ماڵیش بێ، یان یـەکێك لـە ئەنـدامانی خێـزان بـێ. لـە ئەنەسـەوە ڕەزای خـوای لێبـێ ((إنْ أبـواب رسـول الله ﷺ كانتْ تُقْرَعُ بالأصابع ...بە پەنجـە لـە دەرگـای ماڵـەکانی پێغەمبەر ئەدران))[1].

هەروەها پێشینە صالحەکان بە سـەرەپەنجە لـە دەرگـای ماڵی مامۆستاکانیان ئەدا، کـە ئەمـەش ئەوپـەڕی ڕێـزو ئەدەب دەگەیەنێ. بەڵام هەندێك لە دەرگادان هەیـە کـەوا پێویست دەکات بە توند لە دەرگا بدرێ، ئـەگینا لەوانەیـە گوێیان لێ نـەبێ. بـەڵام گـەر ماڵێـك زەنـگ (جـرس)ی هەبوو، ئەوا دەبێ بە سووکیو لەسەرخۆیی لە جەرەسـەکە بدرێ، کە ئەمەش نیشانەی ڕەوشتو ڕێز دەربڕینە.

---

١) أخرجه البخاري في الادب المفرد.

هـ- لە کاتی دەرگادان لەلایەکی دەرگا بوەستی:

ئەمەش بۆ ئەوەیە نەبادا لـەکاتی کردنـەوەی دەرگاکـە ئافرەتێکی بێگانە دەرگا بکاتەوەو، توشی ڕوانینی حـەرام ببێت، ئیزن وەرگرتنیش بۆ ئەوەیە تا توشی ڕوانینی حەرام نەبێت، وەك پێغەمبـەر ﷺ جـەختی لەسـەر کـردووە بـۆ هاوەڵە بەڕێزەکانیو فەرمویەتی: ((**إنَّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجْلِ البَصَر** ...ئیزن وەرگرتن بۆ ئـەوە دانـراوە نـەبادا مسوڵمان تووشی ڕوانینی حەرام ببێت))[1].

هەروەها تەبەرانی لە عبداللەی کوڕی بسر ڕەزای خـوای لێبێ گێڕاویەتیەوە، کە گوتوویـەتی: ((**سَمِعْتُ رسـول الله ﷺ یقول: لا تأتوا البیوت من أبوابها ولکـن ائتوهـا مـن جوانبها فاستأذنوا. فإن أُذِنَ لکـم فـادخلوا وإلاّ فـارجعوا:** گوێم لە پێغەمبەری خواﷺ بـوو ئەیفـەرمو: کاتێـك کـە چوونە ماڵێك بەرامبەر دەرگاکـەی مەوەسـتن، بـەڵکو لـە لایەکی دەرگاکە بوەستنو لە دەرگا بدەنو ئیزن وەرگرن، جا گەر ڕێگەیان پێدان بچنە ژوورەوە، بڕۆنە ژوورەوە، ئـەگینا

---

١) رواه الشیخان.

بگەڕێنەوە دواوەو مەچنە ژوور بە بێ ئیزن پێدانتان)).
هەروا ئەبو داود گێراویەتیەوە: ((كان رسول الله ﷺ اذا أتى باب قوم لم يَستَقبل الباب منْ تِلقاء وَجهه، ولكن من ركنه الأيمن أو الأيسر ويقول: السلام عليكم، السلام عليكم)) ...پێغەمبەری خوا گەر بچوبا بەر دەرگای ماڵی کەسێك، بەرامبەر دەرگاکەیان نەدەوەستا، بەڵکو لە لای ڕاستی دەرگاکە یان لای چەپی دەرگاکە دەوەستاو، دەیفەرمو: سڵاوتان لێ بێ، سڵاوتان لێ بێ)).

و- گەر خاوەن ماڵ گوتی بگەڕێوە دەبێ بگەڕێتەوە:

ئەمەش وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ﴿٢٨﴾ النور ...ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان

هێناوە مەچنە هیچ ماڵێکەوە بە بێ ئیزن وەرگرتن‌و ڕێگە دان‌و سەلام کردن لە خاوەنی ماڵەکە، ئیزن وەرگرتن لە کاتی چوونە ماڵێك بۆ ئێوە باشترو چاکترە، تا هەردەم لە یادتان بێت. جا ئەو ماڵەی کە بۆی دەچن گەر کەسی تیا نەبوو مەچنە ژوورەوە، تا ڕێگەتان پێدەدەن، گەر پێیان گوتن بگەڕێنەوە، ئێوەش بگەڕێنەوە ئەمە بۆ دڵی ئێوە پاکترە﴾.

مسوڵمانی بەڕێز: ئەوە خوای بەرزو گەورە، ڕێرەو قاعیدەیەکی زۆر جوانی بۆ داناوین، دەبا ئێمە لەسەر خۆمان‌و منداڵەکانمان بێنینە دی‌و، بەبێ ئاگاداری خاوەن ماڵ‌و لە دەرگانەدان نەچینە ماڵی هیچ کەسێك، بۆیەش ئەڵێم نەچین وەك ئامۆژگاری، چونکە زۆر کەس هەن بە بەڵگەی ئەمە ماڵی خزمە، یان هاوڕێی گیانی بە گیانیمە، یان ماڵمان تێکەڵاوە، یەکسەر خۆی ئەکات بە ماڵدا.

کاتێکیش گەر گوتیان زەحمەت نەبێ بگەڕێوە، ئێستا کاتم نیە دڵ گران نەبێت، چونکە لەو کاتەی تۆ دەچیتە لای ئەو، لەوانەیە گیروگرفتێکی هەبێ‌و سەلیقەی قسە کردن‌و ڕووخۆشی نەبێ یان لەوانەیە.....هتد.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لـە کـۆڕو مەجلـیسـدا

١- هەرکەسێ هاتە کۆڕو مەجلیسێك تەوقـەی لەگـەڵ بکـرێ:

وەك (ابـن الـسني)و ئـەبوداود لـە پێغەمبـەریان گێڕاوەتـەوە، کـە فەرمویـەتی: ((إذا التقـى المـسلمان، فتصَافَحا وحَمَدا اللهَ تعالى، واستغفرا غفـر الله عـزّ وجـلّ لهما: گەر دوو مسوڵمان بە یەك گەیشتن و، تەوقەیان کردو، سوپاسی خوای گەورەیان کردو، داوای لێخۆشبوونیان کرد، ئەوا خوای بەخشندە لێیان خۆش دەبێ)).

هەروەها ترمذي و ئـیبن ماجـەو غـەیری ئـەوانیش لـە بەڕائەوە ڕەزای خـوای لێبـێ دەگێڕنـەوە، کـە گوتویـەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی گوتم: ((تصافحوا يَـذْهَبُ الغِـلّ، وتهادوا تحابُّوا و تذهب الـشحناء ...تەوقە لەگەڵ یـەکتری بکەن، چـونکە تەوقـەکردن ڕق و قینـە لـە دڵدا ناهێڵـێ،

دیاری بۆ یەکتری بیەن، یەکتریتان خۆش ئەوێ و، دوژمنایەتی و ناکۆکی نامێنێ)).

٢- لەو شوێنە دانیشێ، کە خاوەن ماڵ دیاری دەکات:

یەکێك گەر چوو بۆ ماڵێك یان کۆڕێك، پێویستە لەو شوێنە دابنیشێ، کە خاوەن ماڵەکە بۆی دیاری دەکات، چونکە خاوەن ماڵ باشتر بە حاڵی ماڵەکەیەوە ئەزانێ. لە کۆنیشەوە گوتراوە: ((**أهل مكة ادرى بشعابها** ...خەڵکی شاری مەککە شارەزاترن بە ڕێگەو پێچ و پەناکانی شاخەکانیەوە)).

هەروا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ((**وَمَنْ دخل دار قوم فَلْيَجْلِسَ حَيْثُ أمروهُ فإن القومِ أعلم بعورة دارهم**: گەر یەکێك چووە ماڵی قەومێك، با لەو شوێنەدا دابنیشێ کە پێی دەڵێن: لێی دابنیشە، چونکە ئەو قەومە (ئەو کەسە) چاکتر دەزانێ بە حاڵ و باری ماڵەکەی و، دەزانێ کوێندەر جێگەی ئەوە نیە تووشی ڕوانینی حەرام ببێ))[1].

---

١) مجمع الزوائد.

٣- لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیس دانەنیشێ:

ئەبو داود بە ئیسنادێکی (حسن) لە حوزەیفەی یەمانییەوە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ((**لَعن مَنْ جَلَسَ في وسط الحلقة** ... پێغەمبەر ﷺ نەفرینی لەو کەسە کردووە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو دانیشتنێکدا دائەنیشێ)). هەروەها ترمذي لە ئەبی میجلەز دەگێڕێتەوە: ((**أنَّ رَجُلاً قَعَدَ وَسَطَ حَلقة فقال حُذَيفة : مَلْعونٌ على لسان محمد ﷺ مَنْ جلس وسط الحلقة** ...پیاوێك لە ناوەڕاستی دانیشتنێك دانیشتبوو، حوذەیفەش گوتی: لەسەر زمانی پێغەمبەرەوە نەفرین لەو کەسە کراوە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیسدا دادەنیشێ)) .

دانەنیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا ڕەفتارێکی جوانی کۆمەڵایەتییە، کە پێویستە مسوڵمان ئاگادار بێ، چونکە دانیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا پشت کردنە لە هەندێك لەو کەسانەی ئامادەی دانیشتنەکەن، کە ئەمەش شتێکی جوان نیە. بەڵام گەر کۆڕو مەجلیسێك شوێنەکەی بچووك و

تەسك بوو، خـەڵك ناچـار بـوو لـە ناوەڕاسـت دابنیـشن، ئـەوەیان قەیناكـەو گوناهی تیـا نیـە، خـوای گـەورەش دەفەرموێ: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ: خـوای گەورە لە دیندا ئەو ئەركانەی لەسەردا نەناون، كە دەبێتـە مایەی بارگرانایی‌و ناخۆشی‌و لە تواناادا نەبوون﴾.

٤- لەنێوان دوو كەس دانەنیشێ بەبێ ئیزن وەرگرتنیان:

وەك ترمذي‌و ئەبو داود لـە عـەمری كـوڕی شـوعەیب ئەویش لە باوكی‌و لە باپیرەی دەگێڕنەوە، كـە پێغەمبـەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لا يحل لِرَجُلٍ أنْ يَفْرُقَ بَيْنَ اثْـنَيْنِ إلاّ بإذنِهِما** ...حەڵاڵ نیە بۆ یەكێك كە لەگەڵ دوو كەسدا بێ‌و بە بێ ئیزنیان ئەوان بەجێ بهێڵێ)). بـە مانـای پێویـستە ئەوان ئیزن بدەن، ئەو كەسە بڵێ: (ڕێگە هەیە بڕۆم؟).

لە گێڕانەوەیەكی ئـەبی داود هـاتووە: ((**لا يجلِسُ بَيْنَ رَجُلَيْنِ إلاّ بإذنِهما** ...هیچ كەسێك لـە نێـوان دوو كـەس بەبێ ئیزنیان دانەنیشێ)). بە مانـای داوای ڕێگـە دانیـان لـێ بكات‌و بڵێ (ڕێگە هەیە لەگەڵتان دابنیشم؟).

٥- ئەو کەسەی دەچێتە لای یەکێك، یان دەیەوێ بچێتە مەجلیسێك، دەبێ لەکۆتایی مەجلیسەکە دابنیشێت:

وەك ئەبو داودو ترمذي لە جابری کوڕی سەمرە-ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی ((**كُنّا إذا أتَيْنا النّبي ﷺ جَلَسَ أحَدُنا حَيْثُ يَنْتَهي** ...گەر بچویناية کۆڕی پێغەمبەر، ئەوا هەر یەکێك لە ئێمە لە کۆتایی مەجلیسەکە دادەنیشت)).

ئەم جۆرە ڕەفتارە بۆ مرۆڤێکی ئاساییە، بەلاّم گەر یەکێکی خاوەن پلەو پایەو زانیاری هات، ئەوا قەیناکە خاوەن ماڵ لە شوێنێکی گونجاوو تایبەتی دابنێ.

٦- لە دانیشتنی سێ کەسدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن:

وەك بوخاری‌و موسلیم لە عبدالله کوڕی مەسعود - ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا كُنْتُم ثلاثة فلا يَتَناجى اثنان دونَ الثالثِ مِنْ أجْلِ أنَّ ذلك يَحْزُنُهُ**: گەر سێ کەس بوون لە دانیشتنێکدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن بە بێ‌کەسی سێهەم، چونکە بەمە دڵی گران دەبێ‌و پێی

ناخۆشە)). لەوانەیە بڵێ باسی من دەکەن، یان گومانی تریان پێ ببات. بەڵام گەر لە مەجلیسەکە لە سێ کەسی زیاتری تیدا بوو، ئەوا قەینا کە قسە بە نهێنی بکرێ لە نێوان دوو کەس، بە مەرجێ لەوە نەترسن کە مەجلیسەکە بە گشتی گومانی خراپیان پێ نابەن.

قسەنەکردن بەنهێنیو چرپەچرپ بە ئامادەبوونی سێکەس، ئەوەش دەگرێتەوە، کە بە زمانی جیا قسە بکرێت، جا ئینگلیزی بێت یان تورکی بێت...هتد، کە دروست(جائیز) نیە، پێویستە مسوڵمان خۆی دووربگرێ لەم رەفتارە، بە واقیعیش ئەمە دەبینین، کە زۆربەی تورکمانەکان کاتێك بەیەك دەگەن، بەتورکی قسەدەکەن، بێگوێدان بە کەسی سێهەم، کە ئایا پێی ناخۆشە، یان نا.

٧- گەر یەکێك لە مەجلیسەکە بۆ پێویستی یەك چووە دەرەوە، نابێ شوێنەکەی بگیرێتەوە، گەر بەنیاز بوو بگەڕێتەوە ناو مەجلیسەکە:

وەك موسلیم لە ئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا قام أَحَدُكُمْ مِنْ**

مَجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ إليه فَهُوَ أحَقُّ بِهِ: گەر یەکێك لە ئێـوە لـە مەجلیسێك هەڵساو پاشـان گەڕایـەوە نـاو مەجلیـسەکە، خۆی لە هەموو کەسێك شایستەترە بە شوێنەکەی خۆی)).

٨- پێش ئەوەی لە مەجلیسەکە هەڵسێ و بەجێی بێڵێ و بڕوات، داوای ئیزن بکات:

وەك پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**إنّما جُعِلَ الإستئذان مِـنْ أجـلِ البَـصَرِ** ...داوای ڕێگەپێـدان بـە هاتنـەژوورو چوونەدەر بۆ ئەوەیە، تا تووشی ڕوانـینی حـەرام نـەبن)). دیارە ئەمەش بۆ پاراستن و ڕێزو حورمەتی ماڵەکەیە.

٩- دانیشتن بە ئەدەب و ڕێزەوە:

هەرکەسێ لە کـۆڕو مەجلیـسێك دانیـشت، دەبـێ بـە ئەدەب و ڕێزو ویقارەوە دابنیشێ، نابـێ گەمـە بـە ڕیـشی بکات و خۆی بە ئەنگوستیلەکەیەوە خەریك بکـات، نابـێ دەست لە لوتی وەربدات، نابێ زۆر باوێشك بدات.

لە مەجلیسەکە دەبێ تەماشای چاوی ئەو کەسە بکات، کە قسەی بۆ دەکات، نابێ ڕوی لەو کەسە وەربگێڕێ.

با زۆر قسە نەکات، بە بەقەدەر شانو باڵای خۆی هەڵنەڵێ، با قسەی کەس نەبڕێ

١٠- پێش ئەوەی هەڵسن لە مەجلیسەکە دوعای کەفارەت بخوێندرێ:

وەك حاکم لە ئەبی بەرزە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بیویستایە لە مەجلیسێك هەڵسێ دەیفەرمو: ((**سبحانك اللهم وبِحَمْدِكَ أشهد أنْ لا إله إلا أنْتَ أستغفرك وأتوب أليك**))، جا پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تۆ قسەیەك دەکەیت کە پێشتر ئەمەت نەدەگوت. پێغەمبەر فەرموی ﷺ: ((**ذلك كَفَّارةُ لِما يكون في المَجْلِسِ** ...ئەم دوعایە کەفارەتی ئەو قسانەیە، کە لە مەجلیسەکە گوتراوە)).

ئـــەدەب و ئاكــاری مســوڵمان لــەكــاتی قســە كــردندا

لــەو ڕەفتــارە چــاك‌و كۆمەڵایەتیانــەی، كــە پێویــستە مسوڵمان لێــی بــەئاگابێ‌و بــە گرنگــی دابنــێ، شــێوازی گفتوگۆو قسەكردن لەگەڵ خەڵكە، پێویستە دایــك‌و بــاوك منداڵەكانیان لــێ بەهرەمەند بكەن‌و ڕێنماییان بكــەن بــە پێی تەوجیهاتەكانی خواو پێغەمبەری پەروەردیار ﷺ.

ئەمەش چەند شێوازو ئادابێكی گفتوگۆو قــسە كردنــە لەگەڵ خەڵك:

أ- بە هێمنی‌و لەسەرخۆ قســەكردن:

بوخاری‌و موسلیم لە خــاتوو عایــشەوە -ڕەزای خــوای لێبێ- دەگێڕنەوە: ((ما كانَ رَسول يَسْرد الحديث كَسرِدِكُم هذا، يَحْدِثُ حديثا لَوْ عَدَّهُ العادّ لأحَصْاهُ: پێغەمبەری خوا ﷺ كە قسەی دەكرد وەك ئێوە قسەی نەدەكرد، بەیەك لە

دوای یەك، بەڵکو بە شێوازێکی وا قسەی دەکرد، کە گەر یەکێك پێویستبوایە بیژمێری، کە چەند وشەی فەرموە دەیتوانی بیژمێرێ))، هەروا ئەبوداود لە خاتو عایشە - ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی ((كَانَ كلامُهُ ﷺ فَصْلاً يَفْهَمُهُ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ: پێغەمبەر کە قسەی دەکرد لە نێوان وشەکان بەینی ئەدایە، بەشێوەیەکی وا هەر کەسێك گوێی لێبوایە تێدەگەیشت چی فەرموە.

لەم فەرمودە بەڕێزانە بەدەردەکەوێ، کە مرۆڤی مسوڵمان شێوازی قسەکردنەکەی، پێویستە بەهێمنیو لەسەرخۆ بێ، تا خەڵك لێی تێبگەن، نەك هێندە بە خێرایی قسە بکات بۆ خۆیشی نەزانێ چی ئەڵێ، بە تایبەتی وتاربێژ، نابێ ئەم سیفەتەی تیا بێ، کە زۆر لە وتاربێژان لەم هونەرە بێبەشنو خۆشیان بێبەش کردووە، نوێژکەران هەر لە سەرەتای وتارەکەی، تا کۆتاییەکەی لەقسەکانی حاڵی نابن.

ب- زیادەڕۆیی نەکردن لە بەکارهێنانی وشەی پاراو:

یەك لە ئادابی قسەکردن ئەوەیە، کە زیادەڕەوی نەکات لە بەکارهێنانی وشەی پاراو لە قسەکردنداو، زمان لوسی نەکات. وەك ئەبوداودو ترمذي بەسەنەدێکی (جید) لە ئیبن عومەر -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: **((إنَّ الله عزّ وجلّ يُبْغِضُ البَليغَ مِنَ الرجال: الذي يخلل بِلسانه كما تَتَخَلَلُ البَقَرُ بِلِسانِها**: خوای گەورە ڕقی لەو کەسانەیە، کە لەکاتی قسەکردندا زمان لوسی دەکەن و دەمی خۆیان خوار دەکەن لە قسەکردنداو زمانیان لول دەدەن وەك کە مانگا خواردن بە زمانی لول دەدات و کاوێژ دەکات.

هەروا لە صحیحی بوخاری و موسلیم هاتووە لە ئەنەسەوە، کە پێغەمبەر ﷺ **((ان اذا تكلم بكلمة اعادها ثلاثاً حتى تفهم عَنْهُ... وكان ﷺ يَتَكَلَّمُ بِكلام فَصْلٍ وهِزْرٍ وَلا نزر، وَيَكْرَهُ الثرثَرَة في الكلام والتشَدُّقَ بِهِ** ...کاتێك کە پێغەمبەر قسەی دەکرد وشەکانی سێجار دوبارە دەکردەوە تا تێی بگەن،... کە قسەی دەکرد لە بەینی دەربڕینی

وشەکان بەینێکی هەبوو نە زۆر، نە کەم. پێغەمبەر ﷺ زۆر قسەکردنو دەم پانکردنەوەی بەلاوە زۆر پێ ناخۆش بووو ڕقی لێ دەبۆوە)).

دەبا ئێمە ئەم فەرمودانە لە خۆمان بێنینە دیو خێزانو منداڵەکانیشمان فێرکەین، کە زۆر قسە نەکەنو زیادەڕۆیی تیا نەکەنو زمان لوس نەبنو دەم پان نەکەنەوەو بە هێمنی قسە بکەن.

دیاریشە ئەو کەسەی زۆر قسە بکات، هەڵە زۆر دەکات.

ج- گفتوگۆکردن بە شێوازێك، کە خەڵك لێی تێبگەن.

مسوڵمانی ژیرو تێگەیشتوو لە ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، هیچ کاتێك بە شێوازێك قسەکانیو وشەی نامۆ بە خەڵك بەکارناهێنی، بەڵکو گشت کاتێك هەوڵ دەدات، کە قسە دەکات یان وتار دەدات، یان نووسین دەنوسێ، بە گوێرەی تێگەیشتنی خەڵکەکە بێت. وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:

((أُمِرنا مَعَاشِرِ الانبياء أنْ نُحَدِّثَ الناس على قدر عُقُولِهم ...ئێمەی کۆمەڵی پێغەمبەران فەرمانمان پێکراوە بە

گوێرەی عەقڵی خەڵکەکە، قسەیان لەگەڵ بکەین))[١].

هەروەها لە (صحیح) ی بوخاری هاتووە لە عەلی بە مەوقوفی: ((حَدِّثوا الناس بما يَعْرِفونَ أتُحِبونَ أنْ يُكَذَّبَ اللهُ ورَسُولُه ...خەڵك چۆن دەزانێ و تێدەگا، ئاوا قسەیان لەگەڵ بکەن. ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەکەی بە درۆ بخرێتەوە)).

لێرەدا ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە، کە قسەنەکردن بەگوێرەی عەقڵی خەڵك، بەدرۆخستنەوەی خواو پێغەمبەرە.

لە پێشەکی (صحیح)ی موسلم هاتووە لە ئیبن مەسعودەوە -رەزای خوای لێبێ-، کە گوتویەتی: ((مَا أنت بِحُدِّثِ قوماً حديثاً لا تُبْلِغُهُ عُقُولُهُمْ إلاّ كانَ لِبَعْضِهم فِتنة ...هەر کاتێك تۆ قسە لەگەڵ قەومێك بکەیی و بەگوێرەی عەقڵی ئەوان نەبێ، ئەوا ئەم شێوازە قسەکردنە بۆ هەندێکیان دەبێتە فیتنەو ئاشوب)).

---

١) رواه الديلمي بسند ضعيف بەلام شایەتی لەسەر زۆرە، کە ئەم حەدیسە (حسن لغيره) (كتاب كشف الخفا).

لەم تەوجیهاتە پڕشنگدارانەدا، پێغەمبەر ﷺ دەیەوێ بە چاوساغ و مامۆستایان و وتاربێژان و ئەدیبان و نووسەران و ڕابەرانی ئەم پەیامە بەرێزە ڕابگەیەنێ، کە کاتێك ئامۆژگاری خەڵك دەکەن، وتار دەبێژن، شت ئەنووسن، با بەگوێرەی تێگەیشتن و عەقڵی ئەم خەڵکە بێ و وشەی نامۆ و نارەسەن و بێگانە بە سروشتی مسوڵمانان بەکارنەهێنن و، مەهێننە ناو ئەدەبی ئیسلامی ڕەسەن، بە بیانووی ئەوەی ئەمڕۆ وا پێویست دەکات و لوغەی عەصرە، کە ئێستا زۆر لە نوسەران هەن، چ عەلمانی و چ بەناو نوسەری ئیسلامی، جۆرە وشەی غەریب و عەجیب لە نووسینیانا بەکاردێنن وەك (پراکتیك و ئەلتەرناتیف و مۆدێرن و ستراکتۆر و لۆژیك و سۆسۆلوژی و ئیبستیمۆلۆژیا و هەمە چەشنەی ئەم وشە غەریبانە!!) کە ئەمە بەڕاستی هیچ کاتێك لە خزمەتی ئەدەبی ڕەسەنی ئیسلامی و کوردی نیەو، هیچ سوودێك نابەخشێ، خەڵکیشی لێی تێناگات، مەگەر تەنها مەبەستیان پێ ئەوە بێ، کە خۆیان بە ڕۆشنبیر پیشان بدەن و خۆیان جیاکەنەوە لە خەڵك و خۆیان پێ بەدەرخەن. ئەم شێوازی بەکارهێنانی

وشە غەریبانە، غەزوی زمانەکەمانەو، دەیانەوێ گیانی زیندویی لێ بستێنەوە، دەبا ئەم نوسەرانە لە خوا بترسن‌و بەخۆیان دابێنەوەو بەقسەی پێغەمبەری ئازیزمان بکەن، با بەگوێرەی عەقڵی خەڵك شت بنووسن، وتار بدەن‌و قسە بکەن، گەر خۆیان بە مسوڵمان لەقەڵەم دەدەن‌و شوێنکەوتەی پێغەمبەری خوان، گەرنا، با ناوێکی تر بۆخۆیان هەڵبژێرن.

د- قسەکردن بە شێوازێکی وا نە زۆرکورت‌و نەدرێژو وەرزکەر:

لە ئادابی شیرینکردنی قسەو گفتوگۆ ئەوەیە، نەگاتە رادەی کورت بڕینەوە، یان درێژدادڕی‌و خەڵك لێ وەرز بوون. ئەمەش بۆ ئەوەیە، تا ئەو کەسەی گوێ ڕائەگرێ، بە دڵ گوێ بگرێ. موسلیم لە جابری کوڕی سەمرە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، جابر گوتی: ((**كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فكانَتْ صَلاتُهُ قَصْداً، وَخطبَتُهُ قَصْداً** ...لەگەڵ پێغەمبەری خوام نوێژ دەکرد، جا نوێژەکەی‌و وتارەکەی مام ناوەندی بوو)) واتە: نە زۆر کورت‌و نە زۆر درێژ بوو. هەروەها ئیمام ئەحمەد و ئەبو داود لە حەکیمی کوڕی حزام

-ڕەزای خـــوای لێبـــێ- دەگێڕێتـــەوە، کـــە گوتوویـــەتی: ((**شَهِدتُ مَعَ رَسُولِ الله ﷺ الجُمْعةَ فَقامَ مُتَوكِئاً على عصا -أو قوس- فَحَمَد الله وأثْنى عليه، فَكانَتْ كَلِماتٍ خَفيفات طيِّبات مُباركات** ...لەگەڵ پێغەمبەری خـوا لـە نوێژی هەینی ئامادە بووم، جا پێغەمبەر لەسەر گۆپاڵێك- یان کەوانێك- وەستاو سـوپاس‌و ستایـشی خـوای کـردو، چەند وشەیەکی سوك‌و پیرۆزو باشی گوت)).

هـ- گوێ ڕاگرتـن بۆ ئەوکەسەی قسـە دەکات:

لە ڕەفتاری جوانی مسوڵمان ئەوەیـە، کاتێـك یـەکێك قسەی بۆ دەکات گوێی بۆ شل بکات‌و، خۆی بە شتێکەوە سەرقاڵ نەکات، یـان تەماشـای تەلـەفزیۆن یـان، ڕوی لـە شتێکی دی نەبێت، کە قسەی بۆ دەکرێ.

هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەر کاتێـك، کـە پێغەمبـەر ﷺ قسەی بۆ دەکـردن، زۆر بـە گرنگییـەوە گوێیـان بـۆ ڕادەگرت‌و خۆیـان بـە شـتێکی تـرەوە سـەرقاڵ نـەدەکرد. پێغەمبەریش ﷺ گوێی بۆ ئەو کەسە دەگرت، کە دەهاتە لای قسەی لەگەڵ دەکرد، یان پرسیارێکی لـێ‌دەکرد.

هەندێ کەس هەیە، کە قسەی بۆ دەکەی، خۆی بە شتێکەوە خەریك دەکات، یان ڕوی لەتۆ نیە، بەڕاستی ئەوە بێڕێزییە، مسوڵمان دەبێ هەستیار بێت، هەستی خەڵك ڕابگرێو گوێ بۆ قسەکانیان شل بکات، ئەگینا کەسی قسەکەر بە چاوێکی سوكو ناڕێزانە دێتە بەرچاوی.

و- قسەکردن بە خەندەو ڕوخۆشیەوە:

ئیمام ئەحمەد لە ئوم دەرداءەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك ئەبودەردا قسەی دەکرد بە خەندەوە قسەی دەکرد، خەڵکیش دەیانگوت ئەبودەردا گەمژەیە (لەبەرئەوەی بە خەندەوە قسە دەکات). ئەبودەردا گوتی: نەبینیومەو نەبیستوومە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیەکی کرد بێ، بەخەندەوە نەیگوتبێ. جا ئەبودەردا کاتێك قسەی دەکرد دەم بەخەندە بوو، لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ئاوای کردووە.

هەروەها موسلیم لە سەماکی کوڕی حرب دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ((**قُلْتُ لجابر بن سمرة رضي الله عنه: أكُنْتَ تُجالِسُ رَسول الله ﷺ؟ فقال جابر: نَعم كثيراً. كان رسول**

الله ﷺ لا يَقوم مِنْ مَصَلاَّهُ الذي فيه يُصَلِّي الصُبْحَ حتى تَطْلِعَ الشمس، فإذا طَلَعَتْ قام، وكانوا يَتَحَدَّثونَ - والرسول جالِسٌ - فَيَاخُذُون في أمْرِ الجاهليةِ فَيَضْحَكُونَ، وَيَتَبَسَّمُ ﷺ ...بە جابری کوڕی سەمرەم گوت: ئایا لە کۆڕو دانیشتنی پێغەمبەرﷺ ئامادە دەبووی؟ جابر گوتی: بەڵێ، زۆربەی جار ئامادە دەبووم. پێغەمبەری خوا ﷺ لەو شوێنەی خۆی هەڵنەدەستا، کە نوێژی بەیانی تێدا دەکرد، تا ئەوکاتەی ڕۆژ هەڵدەهات، ئەوکاتە هەڵدەستاو دەڕۆیی، جا لەو کاتەی، کە پێغەمبەر دادەنیشت، هاوەڵە بەڕێزەکانی باسی کردەوەی پێشانی جاهیلی خۆیان دەکرد، کە چیان کردووە، جا دەستیان دەکردە پێکەنین، پێغەمبەریش خەندەی دەهاتە سەر لێو)).

ئەمانەی باسکران ڕەفتاری مسوڵمانی مولتەزیمە، تا کردەوەکانی پێ برازێنێتەوە، خۆی لەکاتی قسەکردنو گفتوگۆدا شیرین بکات.

ئــــەدەب و ئاکــاری مســوڵمان لەکــاتی گــاڵتــەو ســوعبەتدا

مرۆڤی مــسوڵمان بــۆی هەیــە گاڵتــە لەگــەڵ براکــەی بکات، بەڵام لە سنوورێکی دیاریکراوداو، نەبێتە بێئاگایی لە یادی خواو ڕەنجاندنی دڵی برای مسوڵمان.

گاڵتەکردن چــەند ئــادابێکی هەیــە، کــە زۆر پێویــستە مسوڵمانان پەیڕەوی بکەن‌و پابەندی بن، کە ئەمانەن:

أ- زۆر گــاڵتەنەکردن‌و زیادەڕەوی تێدا نەکردنی:

وەك ئەنەس -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی:

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لَسْتُ مِـنْ دَدٍ، وَلا الدَّدُ مِنِّـي** ...من نە ئــەهلی یــاری‌و گاڵتــەو لــەهوم، نــە ئەوانیش لە مــنن))[1]. زۆر گاڵتــەکردن وا لــە مــسوڵمان دەکــات، کــە ئەرکــە ئاســاییەکەی لــەبیر بــچێتەوە، کــە

١) رواه البخاري في (الادب المفرد) والبيهقي.

بەندایەتی خواو گێڕانەوەی حوکمی خوایــە لەســەر زەوی‌و، پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی چاك‌و پاك‌و ساڵحە.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ، کــە نابــێ مــسوڵمان گاڵتــەو یارییەك نەکات، بەڵام ئەمە ئــەوە دەگەیــەنێ، کــە کــاتی جدیەت دەبێ جدی بێ، گاڵتەکردن هەموو دڵمان دانەگرێ، دەنا خۆ هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەریش گاڵتــەو یارییــان کــردووە، وەك بوخــاری لــە (الادب المفــرد) بــاس دەکــات: **((كانَ أصْحابُ النبّي ﷺ يَتَبادَحُون بالبَطيخ:** هاوەڵەکانی پێغەمبــەر بــۆ گاڵتــەو یــاری، کاڵــەکیان بــۆ یــەکتری دەهاویشت‌و بەیەکتری یان دادەدا)).

لە ڕاستیدا زۆر گاڵتەکردن دەبێتە مراندنی دڵ‌و، ڕق لە یەکتری بوونەوەو نەمانی هەیبــەت‌و ویقــار، وەك ئیمــامی عومــەر -ڕەزای خــوای لێبــێ- فەرمویــەتی **((مَــنْ كَثُــرَ ضحكه قلت هيبته ومَنْ مَزَحَ استُخِفَّ بِهِ** ...هەر کەسـێك زۆر پێبکــەنێ، هەیبــەت‌و ویقــاری کــەم ئەبێتــەوە، هــەر کەسێك سوعبەت‌و گاڵتە بکات پێی سووك دەبێت)).

ب- لە کاتی گاڵتەکردنەکەدا نابێ مەبەستت پێ ئازار گەیاندن و دڵ ئێشانی هیچ کەسێ بێ:

زۆر کەس هەن تەنانەت لە نێو مسوڵمانانیش گاڵتە ئەکرێ، کە مەبەستی پێ ئازاردانی دڵی مسوڵمانانە، دیارە ئەمەش کارێکی ناشیاوی مسوڵمانانەو پێغەمبەری خوا قەدەغەی کردووە، لەم جۆرە گاڵتانەی، کە دەبێتە ئازاردان و هەست بریندارکردنی مسوڵمان وەك لە سوونەنی ئەبی داود و ترمذي هاتووە، لە عبدالله کوڕی سائیبەو ئەویش لە باوکییەوە لە باپیرەیەوە، کە گوێی لە پێغەمبەری خوا ﷺ بووە ، کە دەیفەرمو: ((**لا يأخُذَنَّ أحَدُكُمْ مَتاعَ أخيه لاعباً وَلا جاداً، وَمَنْ أخَذَ عَصا أخيهِ فَلْيَرُدَّها** ...با هیچ کەسێك لە ئێوە شتێکی براکەی بەگاڵتە، یان بەڕاستیش لێی نەبات و نەشارێتەوە، هەر کەسێکیش گۆپاڵی براکەی برد با بۆی بگێڕێتەوە)).

لە جەنگی (خندق) زەیدی کوڕی سابت لەگەڵ مسوڵمانان خۆڵی ئەگواستەوە، پاشان زۆر ماندوو بوو، سەرخەوێکی شکاند، جا عمارەی کوڕی حەزم هات و

چەکەکەی لێبرد، کە پێغەمبەرﷺ ئەمەی زانی یەکسەر قەدەغەی ئەم کارەی لێکرد.

هەروەها بەزارو تەبەرانی و ئیبن حەبان لە عامری کوڕی رەبیعەوە -رەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کەوا پیاوێك پێڵاوی پیاوێکی بردو بەگاڵتەوە لێی شاردەوە، جا کە ئەمەیان بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە، پێغەمبەرﷺ فەرموی: ((لا تُرَوِعوا المُسْلِم، فإنَّ روْعةَ المسلم ظُلْمٌ عظيم ...مسوڵمان مەترسێنن، چونکە ترساندنی مسوڵمان زوڵم و ستەمێکی زۆر گەورەیە)). هەروەها ئەبو داود لە عبدالرحمنی کوڕی ئەبی لەیلا دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ دەڕۆیشتن، پاشان پیاوێك لەوان خەوی لێکەوت، جا هەندێکیان هەڵسان ئەو گوریسەی کە ئەم پیاوە پێی بووە لێیان بردووەو...پیاوەکە هەڵساوەو ترساوە. ئینجا پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((لاَ يَحِلُّ لمسلمٍ أنْ يُروِّعَ مُسلماً ...بۆ مسوڵمان حەڵاڵ نیەو حەڕامە برا مسوڵمانەکەی بترسێنێ)).

جا ئێمە لە کوێ لە ئاست ئەم فەرمودە بەڕێزانە لەکاتێکدا خۆمان بە شوێنکەوتەی ڕێبازی ئیسلام دادەنێین.

ج- لە گاڵتەکردندا نابێ قسەی درۆی تیا بێ:

زۆر کەس هەن لە دانیشتنی مەجلیسێکدا بۆئەوەی بڵێن فلانەکەس سوعبەت چی و قسەی خۆشە، هەڵدەستێ بەگێڕانەوەی نوکتەی درۆو پێکەنین هێنەر، لەوانەشە خۆی بە مسوڵمان بزانێ، بێ ئاگاشە لە هەڕەشەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەو کەسانەی، کە قسە دەگێڕنەوە بەدرۆ تا خەڵك پێ بکەنن. وەك ئەبو داودو ترمذي و نەسائی و بەیهەقی لە بوهزی کوڕی حەکیم لە باوکی لە باپیرەی -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرمو: ((وَيلٌ للذي يَحْدِثُ بالحديث لِيُضْحِكَ بِهِ القوم فَيَكْذِب ويلٌ له، وَيلٌ له ...ماڵ وێرانی و چاڵی دۆزەخ بۆ ئەو کەسەی قسە دەکات بۆ ئەوەی خەڵك بە پێکەنین بێنێ، لەکاتێدا قسەکەی درۆیە، جا پێغەمبەر دوو جار پێی دەڵێ: ماڵ وێرانی بۆ ئەو کەسە)).

هەروەها لە نەواسی کوڕی سەمعانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((كَبُرَتْ خِيانةً أنْ تُحَدِّثَ أخاك هوَ لك مُصَدِّقٌ، وأنتَ له كاذبٌ...گەورەترین خیانەت

ئەوەیە، کە قسەی درۆ بۆ برا مسوڵمانەکەت بکەی، لە کاتێکدا ئەو باوەڕت پێبکات و وا بزانێ قسەکەت ڕاستە))[١].

هەروەها ئەبو هورەیرە -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**لا يؤمنُ العَبْدُ الايمانَ كلّه حتى يترك الكذب في المزاحة، والمراءَ وإنْ كان صادقاً**... ئیمانی مسوڵمان بەتەواوی هەمووی دانامەزرێ، تا لە گاڵتەکردندا واز لە درۆ نەهێنێ و، واز لە دەمەتەقێ و موجادەلە نەهێنێ، ئەگەر چی ئەویش ڕاست بکات.

دەمێکە شتێکی زۆر ناشیرین خۆی خزاندۆتە ناومان و ئێمەش بە پێشوازیەکی گەرمەوە قبوڵمان کردووە، ئەویش درۆی نیسانە، کە لەڕاستی دا ئەمە ڕەفتارێکی بەدکاری ناشیرینی ڕۆژئاوایە بۆ ئێمەیان ناردووە، تا ڕەوشتی ئێمە بڕوشێنن. کە لەڕاستیدا ئەم درۆکردنە حەرامێکی گەورەیە و گاڵتەکردنێکی ناحەقە، پێویستە خۆمان و ماڵ و منداڵمان لێی بەدوور خەین و بەقسەی ڕاستگۆیانە

---

١) رواه احمد وابو داود.

کردارەکانمان برازێنینەوەو، تەقواو لەخوا ترسان هەردەم دڵمان بگەشێنێتەوە.

با ئێستاش بزانین، ئایا پێغەمبەر ﷺ سوعبەت‌و گاڵتەی کردووە؟

بەڵێ، گاڵتەی کردووە، بەڵام ئەوەی ڕاست نەبووبێ نەیگوتووە، ئەمەش نموونەی گاڵتەکردنی پێغەمبەرە:

ئیبن بەکار لە زەیدی کوڕی ئەسلەم دەگێڕێتەوە، کە ژنێك هەبووە پێیان دەگوت (أم أيْمَن الحبشية)، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺو گوتی: مێردەکەم بانگت دەکات، پێغەمبەریش فەرمووی مێردەکەت کێیە؟ مێردەکەت ئەو پیاوەیە کە سپیایی بە چاوییەوەیە؟

ژنەکەش گوتی: چاوی سپیایی پێوە نیە.

پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نەخێر سپیایی بە چاوییەوەیە.

ژنەکە گوتی: بەخوا سپیایی بە چاوییەوە نیە.

پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هیچ کەسێك هەیە سپیایی بە چاوییەوە نەبێ. (مەبەستی پێ سپیایی ناوەوەی چاو بووە).

هەروەها ترمذی لە حەسەنی بەسری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پیرەژنێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا دوعام بۆ بکە خوای بەخشندە بمباتە بەهەشت.

پێغەمبەر فەرموی: دایکی فلان! پیرەژن ناچێتە بەهەشت.

گوتی: پیرەژنەکە بەگریانەوە ڕۆیشت.

جا پێغەمبەر فەرموی: (پێی بڵێن ئەو بە پیرەژنی ناچێتە بەهەشت، بەڵکو بە گەنج و لاوی دەچێتە بەهەشت).

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنشَأْنَٰهُنَّ إِنشَآءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَٰهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾﴾ الواقعة. ئێمە خۆمان کیژەکانمان بەتایبەتی بەرهەم هێنا، بڕیارمان بۆدان هەر کچ بن، شۆخ و شەنگ و هاوتەمەنن﴾.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لـە پیـرۆزبایی کـردنـدا

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان ئەوەیە، کاتێـك برایـەکی مسوڵمان ژن دێنی، یان خوشکێکی مسوڵمان شوو دەکات، یـان خـوا منـداڵێکی پێدەبەخشێ ...هتـد، پیرۆزبـایی لـێبکرێ.

جا پیرۆزبایی کردن چەند ئادابێکی هەیە وەك:

أ- کاتێك مسوڵمانێك خۆشی و شادیەك ڕووی تێدەکات، دڵخۆشی خۆتی بۆ بەدەرخەی و گرنگی پێبدەی:

بەڵگەشمان ئەوەیە، کە لە (صحیح)ی بوخاری موسـلیم داهاتووە، کەعب دەڵێ: گوێم لە دەنگێك بوو هاواری دەکرد بە بەرزترین دەنگ و دەیگوت: ئەی کەعبی کـوڕی مالـك! مـژدەت لـــێبێ، جـا خەڵکەکـە ئـەهاتن پیرۆزباییـان لــێدەکردین و یەکـسەر مـن دەرچـووم، تـا بگەمـە لای

پێغەمبەری خوا ﷺ، پۆل پۆل خەڵك پیرۆزبایی قبوڵکردنی تەوبەیان لێ‌کردم، دەیانگوت: تەوبە قبوڵکردنت لەلای خواوە پیرۆز بێ، تا گەیشتمە مزگەوت‌و بینیم خەڵکەکە بەدەوری پێغەمبەرن، جا یەکسەر تەلحەی کوڕی عبیداللە بە غاردانەوە هاتە لام‌و تەوقەی لەگەڵ کردم‌و پیرۆزبایی لێ‌کردم، (کەعب ئەم هەڵوێستەی تەلحەی هەرگیز لەبیر ناچێ) کەعب گوتی: کاتێك سەلامم لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد لە خۆشیانا دەموچاوی ئەدرەوشایەوەو فەرموی: ((أبشِر بخير يوم مَرَّ عليك منذُ وَلَدتْكَ أمُّكَ: مژدە بێ لێت بە چاکترین ڕۆژ، کە بە سەرت تێپەڕبووە لەو ڕۆژەی لەدایك بوویی)).

ب- لەکاتی بۆنەو موناسەبەدا وشەی جوان‌و ناسك دەربڕین‌و دوعای خەیرکردن:

ئیسلامی بەرنامە دارێژراوی پەروەردگاری جیهانیان، هیچ شتێکی کۆمەڵایەتی فەرامۆش نەکردووە، تەنانەت قسەو وشەو دوعای جوان‌و ناسکی داناوە بۆ پیرۆزبایی کردن، کە پێویستە مسوڵمانان لەبیری نەکەن‌و لە ژیانیاندا

پەیڕەوی بکەن و خەڵکیش لـێ فێربکەن. لەمانەش وەك:

١/ پیرۆزبایی کردنی یەکێك گەر خوا منداڵی پێبەخشین:

گەر خوا منداڵێکی بە مسوڵمانێك بەخشی، وا چاکە پیرۆزبایی لـێبکەی و بڵێی: (**بُورِك لَكَ الموهوبْ، وَشَكَرْتَ الواهبَ، وَرَزَقْتَ بِرَّهُ، وبَلَغَ أشُدَّهُ**)). وا باشە ئەو کەسەی پیرۆزبایی لـێدەکرێ وەڵامـی بداتـەوە، بڵـێ: ((**بـارك الله لَكَ، وبارك عَلَيكَ، وَرَزَقَك مِثْلَه**)). ئەم جۆرە پیرۆزباییە لە حوسـەینی ئیمـام عـەلی و ئیمـام حەسـەنی بەسـری گێڕراوەتەوە.

٢- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە سەفەر هاتۆتەوە:

ئەو کەسەی لە سەفەر دێتەوە، واباشە ئەم قسەیەی پێ بڵێی وەك، کە لە پێشینەوە گێڕراوەتەوە: ((**الحمدلله الذي سَلَّمَك، وَجَمَعَ الشَّمْلُ بِكَ وأكرمك**)).

٣- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە مەیدانی جیهاد دێتەوە:

ئەو کەسەی کە لە جیهاد دەگەڕێتـەوە، وا باشـە پـێی بگوترێ: ((**الحَمْدُ لله الذي نَصَرك، وأعَزَّكَ وأكرَمك**)). وەك

خاتوو عائیشە بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە كاتێك، كە لە جیهاد گەڕاوەتەوە، موسلیمو نەسائیو غەیری ئەوانیش لە خاتوو عائیشە دەگێڕنەوە، كە گوتویەتی: ((كانَ رسول الله ﷺ في غزوٍ، فَلَما دَخَلَ استقبلتهُ فأخَذْتُ بيده فقلت: الحمدلله الذي نصرك وأعزكَ وأكرمكَ ...پێغەمبەری خوا لە جەنگێك گەڕایەوە، كاتێك هاتەوە پیشوازیم لێكردو دەستیم گرتو گوتم: سوپاس بۆ خوا كە سەری خستیو بە عیززەتی كردیو ڕێزی گرتی)).

٤- پیرۆزبایی كردن لەو كەسەی كە لە حەج دێتەوە:

ئەو كەسەی لە حەج دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: (قَبِّلَ الله حَجَّكَ، وَغَفَر ذَنْبَكَ، وأخْلَفَ نَفَقَتَك) ئەم جۆرە پیرۆزباییە، پێغەمبەری خوا بە كوڕێكی گوتوە، كە لە حەج گەڕاوەتەوە، ابن السني لە ئیبن عومەر گێڕاویەتیەوە.

٥- پیرۆزبایی كردنی ژن هێنانو شووكردن:

كاتێك كە مارەی كچو كوڕێك دەبڕڕێ، وا باشو سوننەتە، كە پیرۆزباییان لێبكرێو بگوترێ: ((بارِكَ الله

لـكَ، وبـارك عليْـكَ، وَجَمَـعَ بينَكُمـا في خَيْـرٍ)). ابـو داود وترمـذي وغەیری ئەوانیش لە ئەبو هورەیرە -ڕەزای خـوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە کاتێك یـەکێك ژنـی بهێنایـە، یـان شووی بکردبایـە، پێغەمبـەر ﷺ ئەیفـەرمو: ((بـاركَ الله لكَ، وبارك عليْكَ، وَجَمع بينكما في خَيرٍ)).

٦- پیرۆزبایی کردن لە کاتی جەژندا:

وا باشـە لـەدوای نوێـژی جـەژن مـسوڵمان بـە بـرای مسوڵمانی بڵێ: ((تَقَبَل الله منّا ومِنْكَ... خوا لـە ئێمـەو ئێوە وەربگرێ) بەرامبەرەکەشی هەمان شتی وەڵام داتەوە.

٧- گەر کەسێك چاکەی لەگەڵ کـردی وا چـاكو سـوننەتە پێی بڵێی: (بـارك الله لك في أهلـك ومالـك، وجـزاك الله خيْراً).

ئەمەش وەك نەسائیو ئیبن ماجە لە عبداللّـەی کـوڕی ئەبی ربیعەیان گێڕاوەتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چل هەزاری لـێ قەرز کردم، کاتێـك کـە پـارەی بـوو قەرزەکـەی دامـەوە فـەرموی: ((بـارك الله لـك في أهلـك ومالك، إنما جزاء المُسْلَفِ الحَمْدُ والثنـاء ...خوا بەرەکـەت

بهاوێته ماڵو منداڵتو سامانت، بەڕاستی پاداشتدانەوەی قـەرزدەر سـوپاس‌و سـتایش کردنیـەتی)). ترمـذي لــه ئوسامەی کوڕی زەید -ڕەزای خوای لێبـێ- دەگێڕێتـەوەو ئەویش لە پێغەمبەری خوا ﷺ، کـه فەرمویـەتی: ((مَـنْ صَنَعَ اليه مَعْروف فقال لفاعله: (جزاك الله خيرا)، فقد بلَغ في الثنـاء ...هـەر کەسـێك چـاکەیەکی لەگـەڵ کـراو بـه چـاکەکەرەکەی گـوت: (خـوا پاداشـتت بداتـەوە) ئـەوا سوپاس‌و ستایشی کردووە)).

ج- لەگەڵ پیرۆزبایی‌کردن واباشە دیاری پێشکەش بکرێ:

گەر خوا منداڵی بە کەسێك بەخشی، یان ژنـی هێنـاو شووی کرد، واباشە دیاری پێشکەش بکرێ، وەك لە چـەند فەرمودەیەکی پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بـۆ کـراوەو هـانی لەسەر داوە لەمانە:

- لە خاتوو عائیشەوە بـه مـەرفوعی، کـەوا پێغەمبـەر ﷺ فەرمویەتی: ((تَهادوُا تحابّوا ...دیاری، بۆ یەکتری ببەن، یەکتریتان خۆش دەوێ))[1].

---

١) رواه الطبراني في الاوسط.

- لە ئەبوهورەیرە بە مەرفوعی: ((تَهادوا فإنَّ الهدية تَذْهَبُ وَحَرَ الصَدْرِ ...دیاری پێشکەشی یەکتری بکەن، چونکە دیاری ڕق و قینی دڵ ناهێڵێ))[1].
- لە ئەنەسەوە بە مەرفوعی: ((عليْكُم بالهدايا فإنَّها تُورثُ المودة. وتَذْهَبُ الضَغائن ...دیاری پێشکەش بە یەکتری بکەن، چونکە دیاری دەبێتە مایەی خۆشەویستی و ڕق و قین لەدڵ ناهێڵێ))[2].

سەبارەت بە دیاری بردن دیاردەیەکی سەیر لە کۆمەڵگەی ئێمە دەبینرێ ئەویش ئەوەیە، کە خێزانێک.. ماڵێک.. کەسێک خۆی ئەخاتە ژێر باری قەرزەوە، لە ڕاستیدا ئەمە پێچەوانەی ڕێنموویییەکانی پێغەمبەرە ﷺ. مەرج نیە هەر دەبێ شتێك گرانبەها بێت، یان پارەیەکی زۆر بێ، بەڵکو ئەمە شتێکی ڕەمزییە، کەوا تۆ خۆشەویستی خۆتی بۆ دەردەبڕی، نەك خۆ خستنە ژێر باری قەرزێك، کە خۆت حەزی پێناکەیت و لە شەرمی ڕوان ئەم دیاریە گرانبەهایە پێشکەش دەکەیت.

---

١) رواه البخاري في الادب المفرد واحمد.
٢) رواه الديلمي.

ئـەدەب و ئاکـاری مسوڵمانان
لە کاتی سـەردانی نەخۆشدا

مـسوڵمانان کـە بەڕاسـتی بـرای یـەکترین، وەك یـەك جەستەو لـەش وان، کـە کاتێـك ئەنـدامێکی ئـەم لەشـە دەکەوێتە ئازار، گشت ئەندامـەکانی تـر ئەکەونـە ئـازار. مسوڵمانیش تا لە ژیان دابێ، تووشی نەخۆشیو نەسـاغی دەبێ. نەخۆشیش وەك هەموو کەس دەیزانێ، پێویستی بە سـەردانو دڵدانـەوەو دڵ ڕاگـرتن هەیـە، تـا ئـازاری نەخۆشیەکەی لەسەر کەم بێتەوە.

جـا بـۆ چـوونە لای نـەخۆش، ئیـسلام ئـەم بەشەشـی فەرامۆش نـەکردووە، بـەڵکو چـەند ئـادابو ڕەفتـارێکی دانـاوە، پێویـستە مـسوڵمانان بۆخۆیـان بـە گـشتیو منداڵەکانیشیان لـێ فێر بکەن.

ئادابەکـانیش ئەمانەن:

أ- پەلەکردن لە سەردانی نەخۆش:

کاتێک مسوڵمانێك دوچاری نەخۆشی دەبێ، وا پێویستو چاکە، یەکسەر بچێتە سەردانی، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((إذا مَرِضَ فَعِدْهُ ...گەر مسوڵمانێك نەخۆش کەوت، یەکسەر سەردانی بکە)).

ب- کەم مانەوە لای نەخۆش:

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان لەکاتی سەردانی بۆ لای نەخۆش ئەوەیە، کە زۆر لەلای نەمێنێتەوە، بەتایبەتی گەر نەخۆشەکە ئافرەت بوو. بەڵام گەر نەخۆشەکە حاڵەتی باش بوو، سەلیقەی قسەکردنی هەبوو، ئەوا قەیناکە زۆریش لەلای بمێنێتەوە، واچاکە ڕۆژێك نا ڕۆژێك سەردانی نەخۆش بکرێت، گەر حاڵەتی چاك بوو.

ج- دوعاکردن بۆ نەخۆش:

کاتێك دەچیتە لای نەخۆشێك، واباشە دوعای شیفای بۆ بکەی، وەك ئەم دوعایەی، کە پێغەمبەر ﷺ بۆ نەخۆشی کردووە. لە خاتوو عائیشەوە -ڕەزای خوای لێبێ-، کە کاتێك پێغەمبەر ﷺ خێزانی نەخۆش بووە،

چووەتە لای‌و دەستی ڕاستی بەسەردا هێناوەو فەرمویەتی: ((**اللّهم ربّ الناس. أذهَبْ البأس، إشفِ أنتَ الشّافي لا شِفاء إلاّ شِفاؤكَ، شِفاءً لا يُغادِرُ سَقَماً** ...خوایە ئەی پەروەردگاری خەڵك، نەخۆشی لادە. شیفا بنێرە هەر تۆ شیفادەری‌و هیچ شیفایەکی نەخۆش نیە، جگە لە شیفای تۆ، شیفایەك بنێرە کە نەخۆشی بە دواوە نەبێ))[1].

هەروەها ئیبن عەباس گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**مَنْ عاد مريضاً لَمْ يَحْضُرْهُ أجَلُهُ فقالَ عِنْدَهُ سَبْع مراتٍ: (أسأل الله العظيم ربُّ العرش العظيم أنْ يَشْفيك إلاّ عافاهُ الله مِنْ هذا المرضْ))** ...هەر کەسێك سەردانی نەخۆش بکات، بەمەرجێ ئەجەلی نەهاتبێ، حەوت جار بڵێ: ((**أسأل الله العظيم رب العرض العظيم أن يشفيك** ...لە خوای بەرزو مەزن داوا دەکەم، کە خوای عەرشی گەورەیە شیفات بۆ بنێرێ)، ئەوا خوای گەورە لەم نەخۆشیە چاکی دەکاتەوە))[2].

---

١) بوخاری‌و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

٢) ئەبوداود و حاکم‌و ترمذي گێڕاویەتیانەوە.

با ئێمەش هەردەم دوعایەنەمان لەیادبێ تا پاداشتی خوا بەدەست بێنین و دڵنەوایی نەخۆشەکان بین.

د- دەست خستنەسەر شوێنی ئازارەکەو دوعا خوێندن بەسەریدا:

لە ئەبی عبداللّەی عوسمانی کوڕی ئەبی العاصەوە، کەوا لە لەشیدا، شوێنێکی ئازاری هەبووەو، بە پێغەمبەری ﷺ فەرموە، کە ئەم ئازارەی هەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمو: ((ضَعْ يدكَ على الذي يألَمُ من جسدكَ قلْ: بسم الله – ثلاثاً- وقلْ سَبْعَ مراتٍ: أعوذ بعزةِ الله: دەستت لەسەر ئەو شوێنە دابنێ کە ئازار بە لەشت ئەگەیەنێ سێ جار بڵێ: بسم الله و حەوت جاریش بڵێ: (أعوذُ بعزة الله وَقُدْرَتهِ مِنْ شَرِّ ما أجِدُو أُحاذِرْ ...پەنا دەگرم بە عیزەت و هێزو توانای خوای گەورە لە خراپەی ئەو شتەی کە هەمەو حەزەریش وەرئەگرم))[١].

---

١) موسیلم گێڕاویەتیەوە.

هـ- وا چاکـە لە ئەحواڵی نەخۆش پرسیار بکەی:

لە ئیبن عەباسەوە کەوا عەلی کوڕی ئەبی تالب -ڕەزای خوای لێبێ- ((**خَرَجَ مِنْ عند رسول الله ﷺ في وَجْعِهِ الذي توفي فيه عليه الصلاة والسلام، فقال الناس: يا أبا الحسن كيف أصبح رسـول الله؟ قـال: (أصْبَحَ بِحَمْدِ الله بارِئاً)** ...لەلای پێغەمبەری خواﷺ هاتـە دەرەوە، کـە نـەخۆش بوو بەو نەخۆشیەی، کە گیـانی پێسـپارد. جـا خەڵکەکـە گوتیان: ئەی باوکی حەسەن! پێغەمبەری خـوا ﷺ حـاڵی چۆنە؟ گوتی: سوپاس بۆ خوا چاکە))[١].

و- واچاکـە لەلای سەری نەخۆش دابنیشـی:

ئەمەش وەك کە پێغەمبـەرﷺ ئـاوای ڕەفتـارکردووە، وەك ئیبن عەباس -ڕەزای خوایان لێبێ- گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەر ﷺ سەردانی نەخۆشی دەکرد، لـەلای سـەریەوە دادەنیشتو پاشـان حـەوت جـار ئەیفـەرمو: ((**أسـأل الله العظيم رب العرش العظيم أن يشفيك**))، جا گەر ئەجـەلی

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

دوا بخرێ، ئەوا لەم نەخۆشییەی چاك ئەبێتەوە[١].

ز- دڵدانەوەی نەخۆش و ئاوات خواستن بە چاکبوونەوە و تەمەن درێژی:

ئەم سیفەتە دڵڕفێنە کاریگەریەکی بە تینی هەیە لەسەر دڵ و دەروونی نەخۆش، هەروا دەبێتە دڵخۆشکردنی و هیوا پێدانی.

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا دَخَلْتُمْ على مريضٍ فَنَفِّسوا له أجَلهُ (بِطول العمر)، فإنَّ ذلك لا يَرِدُ شيئاً، وَيَطيبُ نَفْسَهُ ...گەر چوونە لای نەخۆش داوای تەمەن درێژی بۆ بکەن، چونکە ئەمە هیچ شتێك ڕەت ناکاتەوە و دڵیشی پێ خۆش دەبێ))[٢].

هەروا لە حەدیسی ئیبن عەباسدا هاتووە، کە بە نەخۆش دەگوترێ: ((لا بأس طهور إنشاء الله ...قەیناکە إن شاء الله بوەتە مایەی پاککردنەوەی گوناهەکان)).

---

١) بوخاری لە (الادب المفرد)، گێڕاویەتیەوە .

٢) ترمذي و ئیبن ماجه گێڕاویەتیانەوە.

ح- واچاکە داوای دوعــا لە نەخۆش بکەیت:

وەك ئیبن ماجەو ئیبن السني لە عومەری کوڕی خەتاب -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خــوا ﷺ فەرمویــەتی: ((**إذا دَخَلْـتَ علـى مـريضٍ فَمُـرْهُ فَلْيَدْعُ، فإنَّ دُعاءَهُ كَدُعاء الملائكـة** ...گـەر چـوویتە لای نەخۆش پێی بڵێ دوعات بۆ بکات، چونکە دوعاکەی وەك دوعای فریشتەکان وایە)).

گ- گـەر نەخۆشـێك لە حاڵەتی گیاندان بـوو (لا إلــه إلا الله)ی بیــربخرێتەوە:

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لَقِنـوا مَوْتـاكُمْ لا إلـه إلا الله** ...ئەو نەخۆشانەی کە لە حاڵەتی مردنـدان پێیـان بڵێن: (لا إله إلا الله) بڵێن))[1].

هەروەها مەعازی کوڕی جەبەل -ڕەزای خوای لێبــێ - گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ((**مَنْ كان آخِـرُ كَلامـه لا**

---

١) موسلیم گێراویەتیەوە.

إله إلا الله دَخَل الجنّة ...هەرکەسێك لەکاتی گیاندانی، کۆتا قسەی لا إله الا الله بێت، دەچێتە بەهەشت))[١].

١) ئەبو داودو حاکم گێڕاویەتیانەوە.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لە پرسـەو تەعزیـەدا

پرسەو سەرەخۆشـی چـەند یاسـاو ئـادابێکی تایبـەتی هەیە، کـە پێویـستە مـسوڵمان پـەیرەوی بکـەن‌و خۆیـان دوورخەنەوە لە ئاکارو داب‌ونەریتە نەفامیەکانی ئەمڕۆ.

یاساو ئادابەکانیش ئەمانەن:

أ- دوعـاکردنی پاداشـتدانەوە بۆ خاوەن پرسـەکە:

ئیمـامی نـەوەوی لـە کتێبەکـەی (الاذکـار)دا دەڵـێ: باشترین قسە، کە بە خاوەن مردوو بگوترێ ئەوەیە، کە لـە (صحیح)ی بوخاری موسلیمدا هاتووە، لە ئوسامەی کوری زەیدەوە، کە گوتویەتی: (یەکێك لە کـچەکانی پێغەمبـەر ﷺ نێردرایە لای پێغەمبەر ﷺ تا بـانگی بکـەن‌و پێـی بڵێن منداڵێکی کـچەکەی لەسـەر مردنـە. پێغەمبـەریش فەرمووی بگەڕێوە لای‌و پێی بڵێ: ((إنّ لله ما أخذَ، وَلَهُ ما أعطى. وكُلّ شيءٍ عِنْدَهُ مُسَمّى، فَمُرها فَلْتَصْبِر وَلْتَحْتَسِب

...خوای گەورە بۆی هەیە، ئەوەی هەیە بیباتەوە، وە بۆیشی هەیە، کە ببەخشێ، هەموو شتێکیش لای ئەو، ماوەی دیاریکراوە. جا پێی بڵێ با ئارام بگرێو داوای پاداشت لە خوا بکات)).

ئیمامی نەوەوەی دەڵێ: شێوازی پرسەنامە هیچ حەرامی تێدا نیە، بە هەر چ شێوازێك پرسە دەکەی، دروستە. بەڵام وا باشترە لە پرسەی مسوڵمان بگوترێ: ((أعظَمَ اللهُ أجْرَك، وَأحْسَنَ عَزاءَكَ، وَغَفَرَ لِمَيتِك))، واباشە پرسەکردنی مسوڵمان بۆ کافر بەم شێوەیە بگوترێ: ((أعظم الله أجركَ، وأحسن عَزاءكَ)).

ب- بەباشدانانی چێشت دروستکردن بۆ خاوەن مردوو:

بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی، ئیسلام بە باشی داناوە، کە خواردن بۆ ماڵی خاوەن مردووەکە بکرێت، چونکە ماڵە مردووەکە لەبەر دڵتەنگیو خەمباریان، لەوانەیە نەتوانن بەم کارە هەڵسن. ئەمەش بە پێی ئەو گێڕانەوەی، کە ئەبوداودو ئیبن ماجەو ترمذي لە عبداللّەی کوڕی جەعفەر گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری

خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إصْنَعُوا لآلِ جَعْفَرَ طَعاماً فإنَّهُ قَدْ أتـاهُمْ أمـرٌ يَـشْغَلُهُمْ ...خـواردن بـۆ مـاڵی جەعفـەر[1] دروستکەن، چونکە ئەوان شتێکیان بەسەر هاتووە، کە وای لێکردوون سەرقاڵ بن‌و نەتوانن چێشت دروستکەن)).

ج- بەدەرنەخستنی دڵ خۆشی‌و ڕووخۆشی بەرامبەر ئـەو کەسانەی، کە پرسەنامەیان لـێ‌دەکەی، یـان دڵیـان دەدەیەوە:

لەکاتێك یەکێك دەمرێ مسوڵمانی پابەندی دینی خوا، هەرگیز کارێکی وا ناکات کە خـەڵك بـە سـوکی سـەیری بکەن‌و بە خراپـە باسـی بکـەن‌و ئیسلامیـشی پـێ ڕەش‌و ناشیرین بکات، بەڵکو لـەم کاتـەدا دڵنـەوایی کەسـوکاری مردووەکە دەداتەوە چ بە ئایـەت بـێ، یـان بـە فـەرمودە شـیرینەکانی پێغەمبـەر ﷺ، یـان بـە بەسـەرهاتێکی واقیعیانەی ئیسلامی. لەم کاتانەشدا پێ‌ناکەنێ‌و تەنانـەت خەندەشی نایەتە سەر لێوو قسەی پڕوپووچ ناکات‌و نوکاتی پێکەنین هێنەر ناکات.

---

١) جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب لە جەنگی (مؤتە) شەهید بوو.

هــەروەها بــە شــێوازێکی نــەرمو نیــانو کارامــەو لێهاتوانەو بە دڵێکی پڕ لە تەقواوە ئامۆژگاری ئامادەبوان دەکات.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمـان
لە کاتی پژمین و باوەشک دان

لەو ئادابەو ڕەفتارە جوانانەی ئیسلامی خۆشەویستمان بۆی داناوین، کە لەناو کۆمەڵگا پیادەی بکەین، ئادابی پژمین و باوەشکە، کە پێویستە خۆمان و منداڵەکانیشمان فێر بکەین بەو شێوەیەی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێنمویی کردووە.

أ- کاتێك مسوڵمانێك دەپژمێ و دەڵێ: الحمدلله پێویستە پێی بڵێی یَرْحَمُكَ الله ، ئەویش بڵێ: یَهْدیَكُمُ الله ویُصْلِحْ بالَكُمْ.

ئەمەش بە پێی ئەم گێڕانەوەی، کە بوخاری لە ئەبو هورەیرەوە -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتەوە، ئەویش لە پێغەمبەر ﷺ، کە فەرمویەتی: ((إذا عطس أحدكم فَلْیَقُلْ: الحمد لله، وَلْیَقُلْ أخُوهُ أو صاحِبُهُ: یَرْحَمُكَ الله، فإذا قالَ لَهُ، یَرْحَمُكَ الله، فَلْیَقُلْ یَهدیكم الله وَیُصْلِحْ بالَكُمْ))،

وە لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داودو ترمذي هاتووە، کە بڵێ: ((يَغْفِرَ الله لَنا ولَكُم)).

ب- ئەو کەسەی دەپژمێ، گەر نەیگوت (الحمد لله) تۆ پێی ناڵێی يرحمك الله:

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی موسا -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتیەوە، کە گوتویەتی: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ((إذا عطس أحدُكم فحمد الله فَشَمِّتوهُ، فإذا لَمْ يَحْمَدِ الله لا تُشَمِّتُوهُ ...گەر یەکێك لە ئێوە پژمی و سوپاسی خوای کرد، واتە: گوتی الحمدلله، ئێوەش دوعای پژمینی بۆ بکەن، واتە بڵێن: يرحمك الله، بەڵام گەر پژمی و نەیگوت الحمدلله، ئەم دوعایەی بۆ مەکەن)).

هەروەها بوخاری و موسلیم لە ئەنەسەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((عَطَسَ رَجُلانِ عِنْدَ النبّي ﷺ فَشَمَّتَ أحَدَهُما وَلَمْ يُشَمِّتَ الآخَرَ. فقال الذي لم يُشَمِّتْهُ: عَطَسَ فلان فَشَمَّتَّهُ وعَطَستُ فلم تُشَمِّتْني؟ فقال عليه الصلاة والسلام: هذا حَمَدَ الله، وأنتَ لَمْ تَحْمد الله:

دوو پیاو لەلای پێغەمبەر پژمین، یەکێکیان گوتی: الحمدلله و دوعای پژمینی بۆکرا. بەڵام ئەوی دی نەیگوت: الحمدلله و دوعای پژمینی بۆ نەکرا. جا ئەو کەسەی دوعای پژمینی بۆنەکرا گوتی: فلانەکەس پژمی و دوعای پژمینی بۆکرا، کەچی من پژمیم و دوعام بۆ نەکرا؟

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (چونکە پیاوەکەی دی، کە پژمی گوتی: الحمدلله، بەڵام تۆ سوپاسی خوات نەکرد.

جا وا باشە گەر یەکێك پژمی و نەیگوت الحمدلله بە بیری بهێنرێتەوە، کە ئایا سوپاسی خوای کردووە، یان نا.

ج- لەکاتی پژمینا واباشە دەست، یان دەستەسڕێك بخرێتە سەر دەم و، بە گوێرەی توانا نەهێڵرێ دەنگی زۆر بێت.

ئەمەش وەك پێشەوای ئازیزمان محمد ﷺ ئەم ڕەوشتە جوانەی لەخۆی هێناوەتە دی، وەك ئەبو داودو ترمذي لە ئەبو هورەیرەوە -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: ((کان رسول الله ﷺ إذا عطس وَضَعَ يَدَهُ أو ثَوبَهُ على فَمِهِ. وَخَفَض- أو غَضَّ - بها صَوتَهُ

...پێغەمبەری خوا گەر پژمیبایە دەستی، یان کراسەکەی دەخستە سەر دەمی‌و دەنگی نزم دەکردەوە)).

هەروەها ئیبن السني لە عبداللهی کوڕی زوبەیری دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إنَّ الله عزَّ وجلّ يَكْرَهُ رَفْعَ الصوت بالتثاؤبِ والعَطّاس ...خوای بەرزو مەزن پێی ناخۆشە لەکاتی باوەشك‌و پژمیندا دەنگ بەرز بکرێتەوە)).

لەڕاستیدا زۆر کەس هەن لەناو مەجلیسێك، یان لەلای هەر کەسێکدا کاتێك دەپژمێ بە شێوەیەکی ناشیرین دەنگی بەرزدەکاتەوە، تەنانەت پریشکی پژمینەکە ئەدات بەدەوروبەریدا، دیارە ئەمە ئاکارێکی ناپەسەندو ڕەفتارێکی سوکە، خوای گەورە حەز بەو کارە ناکات.

د- گەر یەکێك لە سێجار زیاتر بپژمێ پێی نالێن: يرحمك الله.

وەك موسلیم‌و ئەبو داودو ترمذي لە سەلەمەی کوڕی ئەکوەع -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((عَطَسَ رجُلٌ عِنْدَ رسول الله ﷺ وأنا شاهِدٌ، فقال رسول

الله ﷺ: يرحمك الله، ثم عَطس الثانية أو الثالثة، فقال رسول الله ﷺ يَرحمك الله، هذا رَجُلٌ مزكوم ...پیاوێك لەلای پێغەمبەر پژمی‌و منیش لەوێ ئامادەبووم‌و ئاگام لێبوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: يرحمك الله، پاشان بۆ دووەمین‌و سێیەم جار پژمی‌یەوە، دیسان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: يرحمك الله، ئەم پیاوە توشی هەڵامەت بووە)).

لەبەرئەوە گەر یەکێك لە پاش سێ‌جار پژمی پێی ناگوترێ: يرحمك الله. وەك ئیبن السني لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، کە دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرمو: ((اذا عَطَسَ أحدكم فَلْيُشَمِّتْهُ جَليسُهُ، واذا زادَ عَنْ ثلاثة فَهُوَ مزكوم، وَلاَ يُشَمَّتْ بَعْدَ ثَلاثٍ: گەر یەکێك لە ئێوە پژمی با ئەوەی لەگەڵی دانیشتووە، پێی بڵێ: يرحمك الله، بەڵام گەر لە سێ‌جار زیاتر پژمی ئەوە تووشی هەڵامەت بووە، یەکێکیش لە پاش سێ جار بپژمێ، پێی ناگوترێ يرحمك الله.

ه- گـەر نامـسوڵمان پـژمی وا باشـە پـێی بڵـێی: (یهدیکـم الله):

ئەمـەش وەك ئـەبو داودو ترمـذي لـە ئـەبو موسـای ئەشعەری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: **((كان اليَهود يَتعاطـسون عِنـدَ رسـول الله ﷺ يرجـون أن يقـول: يرحمـك الله، فيقـول: يهـديكم الله ويـصلح بـالكم** ...جولەکەکان لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دەپـژمینو بـە ئاوات بون پێغەمبەر ﷺ پێیان بڵـێ: **يرحمـك الله**، واتـە: خـوا ڕەحمتـان پێبکـات. بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەیفەرمو: ((**يهـديكم الله ويـصلح بـالكم**))، واتـە: خـوا هیدایەتتان بداتو ئەحواڵتان باش بکات)).

و- گەر ئافرەتێکی نامەحرەم پژمی، واباشترە، کە پـێی نەڵـێی: (يرحمك الله)

بۆچـونی زۆر لـە زانـاو موجتەهیـدان ئەوەیـە، گـەر ئافرەتێکی بێگانە (نامـەحرەم) واتـە: (جگـە لـە دایـكو خوشكو ژنو پوورو کچەزاو ژنی باوك) بپژمێ، کەراهەتی

هەیە بە ڕادەیەکی حەرام کـە پیـاوی بێگانـە پـێی بڵـێ: یرحمك الله. بەڵام گەر ئافرەتەکە پیر بوو ئەوەیان قەیناکـە. دیارە ئەمەش بۆیە کەراهـەتی هەیـە، تـا دەرگـای ڕێگـا خۆشکردنی گوناهو تاوان داخرێ.

ئیبن الجوزی دەڵێ: لە ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلـەوە وەرمان گرتووە، کە پیاوێکی خواناس‌و خواپەرسـت لـەلای بـووە، جـا ژنەکـەی ئیمـام ئەحمـەد پـژمیوە، پیـاوە خواناسەکەش پێی گوتوە: یرحمك الله، ئیمـام ئەحمـەدیش گوتویەتی: خواناسێکی نەزانە بەوەی، کە کەراهەتی هەیـە بە ئافرەتێکی بێگانە بگوترێ: یرحمك الله.

ئەمانەی باسکران سەبارەت بە پژمین بوو، بەڵام ئاداب‌و ڕەفتای مسوڵمان لەکاتی باوەشکدا بەم‌شێوەیەی خوارەوەیە:

أ- بـە گوێرەی توانـا نـەهێڵرێ باوەشـك بێتـەوەو دەم نەکردنـەوە:

ئەم ئاداب‌و ڕەفتارەی ئێستا باسی دەکەین، ئاکـارێکی جوانی ئیسلامی کۆمەڵایەتییە، کە کەسی لـێ نابوێردرێ، کە ئەویش باوەشکە.

دیارە لەکاتی باوەشکدا دەم کردنەوە، شێوەی مرۆڤ چەند ناشیرین دەکات و کەسایەتی مرۆڤ دێنێتە خوارەوە.

جا بۆ ئەم مەبەستە پێغەمبەری خوا ﷺ مەنهەج و ڕێرەوی داناوە، تا مسوڵمانان لەنێو خۆیاندا پیادەی بکەن و منالەکانیشیان لێ بەهرەمەند بکەن و بە خەڵکی بسەلمێنن، کە ئیسلامە تاکە بەرنامەی شارستانیەت و ڕۆشنبیری، نەك ڕۆژئاوای بەناو ڕۆشنبیر.

ئەبو هورەیرە -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (إنَّ الله يُحبُّ العَطَّاسَ، وَيَكْرهُ التثاؤُبَ، فإذا عَطَسَ أحدكُمْ وحَمد الله تعالى، كان حقاً على كُلِّ مُسْلِم سَمِعَهُ أن يقول لَهُ: يرحمك الله، وأما التثاؤب فإنما هو من الشيطان، فإذا تثاءَبَ أحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهُ ما استطاع، فإن أحدكم اذا تثاءَب ضَحِك مِنْهُ الشيطان: خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێ و حەزی بە باوەشك نیە، گەر یەکێك لە ئێوە پژمی و گوتی: الحمدلله، ئەوا لەسەر هەر مسوڵمانێکە، کە گوێ بیستیەتی پێی بڵێ: يرحمك الله، باوەشك هاتنەوە لە لایەن شەیتانەوەیە، جا گەر

یەکێکتان باوەشکی هاتەوە، با بیگەڕێنێتەوە بە گـوێرەی تواناو نەهێڵێ باوەشکی بێتەوە. چونکە کاتێك یەکێك لـە ئێوە باوەشکی دێتەوە، شەیتان گاڵتەی پێ دەکات و پـێی پێ دەکەنێ))[1].

ب- گـەر باوەشـك هات دەست لەسەر دەم دابنـێ:

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خـوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا تثاءَب احدكم فَلْيُمسك بيده على فَيه فإنَّ الشيطان يُدْخَلُ**: گەر یـەکێك لـە ئێـوە باوەشـکی هات، با دەستی لەسـەر دەمـی دابنـێ، چـونکە شـەیتان لەوێوە دەچێتە ژوورەوە)).

جا زۆر لە زاناو موجتەهیدان وای بەباش دەزانـن، کـە لەکاتی باوەشك هاتن لە نوێژدا دەست بخرێتە سەر دەم.

ج- دەنگ بەرزنەکردنەوە لەکـاتی باوەشـکدا:

وەك موسـلیمو ئەحمـەدو ترمـذي گێڕاویانەتـەوە، کـە

---

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إن الله يحب العطاس ويكره التثاؤب فإذا تثاءَب أحدكم فلا يقل هاه ...هاه، فإن ذلك مِنَ الشيطان يَضْحَكُ مِنْهُ ...خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێو حەزی لە باوەشک نیە، جا گەر یەکێکتان باوەشکی هات، با نەڵێ: ها ها، چونکە ئەمە لە شەیتانەوەیەو پێی پێدەکەنێ)).

ئیبن السيني لە عبداللهی کوڕی زوبەیرەوە دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إنَّ الله عزّ وجلّ يكره رفع الصوت بالتثاؤب والعطاس ...خوای گەورە حەز بە باوێشکو پژمینی بەدەنگەوە ناکات)).

ئیتر لە کۆتاییدا داوا لە گشت مسوڵمانێك دەکەم، یەکەمیان لەخۆمەوە، بەم ئەدەبو ئاکارە جوانو بەرێزانەی ئیسلام، ئاکارو کردەوەکانمانی پێ برازێنینەوەو پەیوەندی کۆمەڵایەتیمانی پێ بەهێز بکەین.

هەڵبەت ئەم ئادابو یاساو ئاکارانەی ئیسلام، سەنگی مەحەکی مسوڵمانە، کە دەتوانێ لە کۆمەڵگەکەیدا پیادەی بکاتو، بە خەڵکانی عەلمانی خۆ ناز بە

ڕۆشنبیری، بسەلمێنێ، کە ئەم ئاکارو ئادابانە پێوەری ڕاستەقینەی ڕۆشنبیری و مەدەنیەتە، نەك زانستێکی ڕوتی ڕەق و وشك.

داواکارم لە خوای بەخشندە کە دڵەکانمان... کردەوەکانمان... گوفتارمان.. ئاکارو ڕەوشتمان وا لێبکات بەپێی شەریعەتە بێوێنەکەی خۆی بکات و، گوناهو تاوانەکانمان لەسەر شان هەڵگرێ و بیخاتە سەر شانی موشریکان و کافران و دوژمنانی خۆی.

ئێمەش بە بەهەشتی ڕازاوەو دڵڕفێن شاد بکات. ئامین.

* * *

نـــاوەڕۆك

پێشـەكی ٥
ئادابی ئیسلامی لە كۆمەڵگا ٧
١. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لەگەڵ خوادا. ١١
٢. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ... ٢٣
٣. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لەگەڵ دایك و باوكیدا................ ٣٢
٤. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لەگەڵ خزم و نزیكانی ٤٦
٥. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لە میوانداری. ٥٥
٦. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە بەكارهێنانی تەلەفۆن و موبایلدا. ٦١
٧. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لەكاتی نان خواردن. ٦٤
٨. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لەكاتی خواردنەوەدا ٧٢
٩. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە كاتی سلاو كردندا. ٧٦
١٠. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە مۆڵەت وەرگرتن. ٨٣
١١. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە كۆڕ و مەجلیسدا. ٩٣
١٢. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە كاتی قسەكردندا. ....
١٣. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە گاڵتە و سوعبەدا. ١١٧
١٤. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لە كاتی پیرۆزباییدا. ١٢٨
١٥. ئەدەب و ئاكاری مسوڵمان لە كاتی سەردانی نەخۆشدا. ... ١٢٦
١٦. ئەدەب و ئاكاری مسـوڵمان لە كاتی تەعزیەدا. ١٣٤